

828.491/2





ATOLL
IESTERE



GRUDY

GRANAPU
GRUJALU

II



GRILL
IADAS



KRÚDY GYULA

A
TEGNAPOK KÖDLOVAGJAI

OSZK

II. KÖTET

1925.

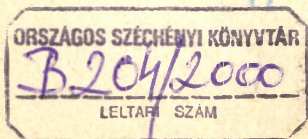
TEVAN KIADÁS

424995

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

828.491/2





A MAGYAR HABSBURG, EGY RÉGI UDVARHÁZ UTOLSÓ GAZDÁJA

Nevezetes volt rózsafáiról; tiszaujlaki, Roykó-féle pedróvel körülteremtett bajszáról; az önkéntes tűzoltóiról; a cigányszótáráról: egy Habsburg, aki olyan külön volt, mintha Jókai Magyar Nábob-jának lenne egyenes folytatása. Amíg élt az öreg, József főhercegnek hívták és kaszárnyákat neveztek el róla.

Anekdóták lettek belőle . . .

Nézzük, melyek igazak az anekdótákból a Magyar Habsburgról, amikor azok az adomázgató magyarok már félig-meddig odahaza maradtak ; legfeljebb árnyékuk, emlékük maradt meg a vidám asztaltársaság mellett.

*

J. fhg. kvartélyt adott magyar íróknak, — már csak ezért sem szabad végleg elfelejteni őt.

Borongó esti sétáimban, ott a sziget lakatlan részén : egy-egy faderék mögül előlépnek régi írók, akik itt a József herceg vendégszeretetét élvezték.

A szenvedélyes kígyófánál turistabotjára támaszkodva áll Törs Kálmán, az a pedáns magyar író, aki világjáró angolnak öltözött akkor is, ha Pestről egy budai kisvendéglőbe ment vacsorázni. Már pedig vacsorázni nagyon szeretett és az er-telen hónapokban ritkán hiányzott asztaláról a rákleves, amelyet a maga receptje szerint kellett elkészíteni számára. (Petrezselymes rizskásával, amelybe a rák belső részeit is elkeverték, az epe kivételével.) Külön asztala volt a legtöbb vendéglőben, így a Margitszigeten is, ahonnan féltékeny szemmel őrködött az ételporciók nagyságára, amelyeket némely megvesztegető külsejű dámának, valamint dús borralalóval vesztegető öreg tőzsérnek a fogadó konyhájáról kihoztak. Dehogy is merték volna meg rövidíteni a tekintetes urat, hiszen a legkisebb pikoló is tudta, hogy a Fővárosi Lapok ünnepezt tárcaírója olyan kegyben áll a főhercegi családnál, hogy még Klótild főhercegnő is vele szokta magát kísértetni, ha kedve kerekedett körülnézni kertjeiben. Ilyenkor a főhercegnő minden alkalommal elmondatta magának az íróval azt a történetet, amikor egy délután százötven rákot evett meg egy ültőhelyében.

— Igen, de hideg lábvizet kellett utána venni, — tette hozzá történetéhez minden alkalommal T. K.

A kövér ladyk már akkor is mérhetetlenül unatkoztak a kerti padokon. Sokáig eltűnődtek rajta: vajjon, miféle szellemességekkel mulattatja a tárcaíró a hercegasszonyt, hogy az olyan jókedvűen kacag? Talán ennek a jókedvű nevetésnek volt a következménye az a történelmi könyv, amellyel T. K. nemsokára kirukkolt, amelyben megírta a főhercegi család birtokának: a Margitszigetnek történetét. Kár, hogy a rákok történetét nem vette föl könyvébe.

*

A vendégszerető József főherceg más magyar írókat is kitüntetett meghívásaival.

Így mindnyájan tudjuk, hogy az Akadémia titoknoka, ama takarékos Arany János úr kora tavasztól késő őszig a szigeten lakott, amit bizonyára nem tesz meg, ha a maga szegény zsebére menendének vala a nyaralási költségek. Igaz, hogy az öregesedő férfiú sokkal kevesebb időt szentelt a szigeti kocsmának, mint általában ez időtájt az írók tisztelték a vendéglőket. Neki vonhatta Piros Józsi, főhercegi cigányprimás, ahogy akarta. Nád karosszékét ott a nagy fák alatt nem hagyta el semmiféle nóta vagy rákleves kedvéért. Rendszerint korábban ebédelt meg, mint a szokásos délidő elkövetkezett, mert nem szerette, hogy a pestiek megbámulják ama szalontai szokását, hogy saját késével szeldeszi a kenyeret. Mogorva ember volt A. J. Hallgatag, mint egy kálvinista varjú. Bozontos szemöldöke alól nagyon furcsán tudott nézni, ha egyik-másik olvasója rajtafelejtette a szemét. Kényelmetlenül feszengett még a szép és kedves úrnők pillantásaira is. A vasárnapi járókelőktől pláne irtózott. Itt a nagyvilágias szigeten is megmaradott egyszerű szalontai rektornak. (Dehogy is azon a helyen

szokott üldögelni, ahol most szobrát mutogatják a gáláns ciceronék kiránduló hölgyeiknek! Némelyik hölgy minden esztendőben más lovag ajkáról hallgatja A. J. szobra előtt a költő történetét. És mindig újra elámulnak az egyszerű történelem csodálatosságain.) Arany odavitette a karosszékét a főútnak ama részletéhez, ahol a legnagyobb fák borúlnak össze, ahonnan manapság az út a Víztorony felé kanyarodik. Itt ült öregesen, mérgesen, magában zsörtölődve az akadémiái kiadványok fölött. Ha tőle függ vala: egyetlen új könyvet sem ad ki az Akadémia, mert neki nem volt elég jó egyetlen író sem ahhoz, hogy munkájára nyomdafestéket pazaroljanak. Szigorú kritikusa volt magának, másoknak...

— Jöjjön, professzor úr, nézze meg a rózsafáimat, — szólalt meg mellette egy huszárőrmesteri hang, karcos, szilvóriumos, trombitás. Fehér, nyári katonai zubbonyban (rangjelzés nélkül), ócska, sárgára szívott kerétszkalapban a főherceg jött el békítgetni az elégedetlen költőt.

A. J. eleinte a főhercegre is haragudott, hogy megzavarta őt békétlenségében. Mi köze van neki a rózsafákhoz? Akár sohase lásson egyet sem. Lánynak, asszonyak való a rózsafa, nem pedig egy akadémiái titkárnak. De hát mégis csak összeszedte magát, mert a házi gazdát nem lehetett megsérteni.

— Nem bánom, mehetünk, — mondta, legyőzve magában epét, mérget, göcsöt.

József főherceg jóízűen mosolygott a szürke bajsza alatt. Jól ismerte ő A. J. rigolyáit, hisz esztendőig volt a házigazdája.

— Tán már megint a gyerekhad zavarta professzor urat? — kérdezte a főherceg.

A költő nagy hajdúcsizmáiban, térdig érő atillájában, csomósra hurkolt esernyőjével ott ballagott a király

atyafia mellett, ezért csak csendesen mondta el véleményét:

— Ezek a pesti asszonyok azt hiszik, hogy nem is teljes a margitszigeti kirándulás, ha a gyerekekkel kezét nem csókoltatnak nekem. Mintha csak azért is lennék itt... A térdemet hasogatja, amikor hallom: „Eredj oda a bácsihoz és csókolj kezét!” Nem tudok hová elbújni.

Az öreg József úr megértőleg hallgatta a költőt:

— Az én kertembe is minduntalan benyúlik egy-egy kéz a rózsáim után. De hát én már megszoktam. Az ember az életét rövidíti a bosszankodással.

— Könnyű a fenségnek, kapja magát és elmegy Alcsútra nyaralni, ha megunta a szigetet, De hát hová menjen a magamfajta szegény tanárember?

— Nono, tudom én amit tudok, — nevetett a másik öregember. Van a professzor úrnak egy huncut kis zacskója. Ha megrázza, csak úgy csörömpölnek benne a körmöciek. De hát mit is csinált volna azzal a sok pályadíjjal, amit életében összesenyert?

Erre lett valóban mérges A. J.

— Úgy tudom, megint a Gyuri inas pletykázott. De majd levágok a romoknál egy mogyorófavesszőt és kiporolom a kabátját, akkor, mikor benne van. Nincs nekem pénzem, fenséges úr. Azokat a bizonyos pályadíjakat már régen elköltöttem.

— Mire?

— Patikára, uram. Irtózatosan drága orvosságokat ír a fenséges úr doktora a számomra. Ez a Czyzewsky lovag tönkre akar tenni.

— De hiszen úgy tudom, az én megbízásomból gyógyítja a professzor urat, — felelte a főherceg.

De A. J. tovább kesergett:

— Mit ér az ingyen orvos, ha a patikárius meg mindenáron a kabátomat akarja lehúzni? Nincs drágább

portéka, mint az egészség. Már azt se bánnám, ha meghalnék. Végül koldusbotra jutok, ha tovább kell orvos-ságot szednem.

A fenséges úr a maga katonás módja szerint vigasztalgatta A. J.-t. Elmondotta neki: hogy valamikor menynyi baja volt a gyomrával. De kikúrálta magát. Reggel, illetőleg hajnalban amikor felkel, mit sem eszik. Kertészkedik, és, kapál, rózsafát ójtogat. És csak akkor, midőn a második harangzó hallatszik Óbudáról, akkor eszik egy falatnyi paprikás szalonnát és rá egy-két pohár szilvóriumot.

— Bort se tudok inni. Hát még pálinkát! — felelt elkeseredve az akadémiai titoknak.

*

A magyar Habsburgok akkoriban sok időt töltöttek abban a szigeti udvarházban, amelyet még manapság is Kastélynak neveznek a régi lakók emlékére. Valamikor, a tizennyolcadik század végén, a napoleoni háborúk pihengetései közben építette ezt az emeletes házat József, a palatinus. (igaz, hogy a sziget felső végén is lakott valaki, akit kontrapalatinusnak neveztek: egy cigánykovács, putriban, aki állítólag a hajókat patkolta, amelyek panaszos bűgással jöttek fel az Aldunáról. Egyébként igen jeles csempésznek is emlegetik a kontrapalatinust. Mit tehetett volna egyebet unalmában? Patkolnivaló ló még nem járt akkor a szigetre, nem volt hídja a szentkirályleány földjének. Az igazi palatinus és a kontrája familiáris barátságot tartottak fenn jószomszédok módjára: már a régi nádorispán kedvelte azokat a különös fajtájú embe- reket, akik lobogó hajzattal, varjuszárnyon járnak a magyar országutakon és vándorcigányoknak nevezik őket.)

Ez a zöldsalugáteres, sárga ház az öreg József, — a Palatinus Jóska idejében is szívesen látta falusiasan fehérre meszelt szobáiban az író-vendégeket.

Arany János úrnak, mert nagy súlyt fektetett a kényelmes üldögélésre, külön karosszék volt készítve az ablak mellé. Innen szívhatta a ház előtt elterülő, zöld léckerítéssel körülvont rózsakert illatait. A főherceg odalent járt kertészollójával a rózsafák között, ámde alantól is elbeszélgethetett az emeleti ablaknál üldögélő költővel: — elmagyarázta neki százféle rózsáját, amelyekre büszkébb volt még önkéntes tűzoltóinál is, akiket éppen akkor szervezett országszerte, nagy dínom-dánomok közepette.

A. J. úr egykedvűen hallgatta a főherceg előadásait; néha gyanúsán lelappadt a szemhéja a karosszékben, amíg J. f. a rózsáinak különös történeteit magyarázta. Különösen büszke volt egy Délamerikából származott rózsafajtára, amelyet még a misszionárius barátok (akik valamikor itt „vörösbarát“ néven laktak!) hoztak tengerentúli kalandozásaikból.

— Mintha csak egy fagyökérré váltott csörgőkígyó feküdne a rózsafa tövében, — kiáltott fel A. J. titkár úrhoz, mire az szótlanul bólintott.

Néha az alkonyat is ott találta A. J. urat az udvarház ablakában és a magyar Habsburg fáradhatatlanul magyarázott föl felé vendégének a virágoskert tüneményeiről. A lábujjhegyen járó esti szellő a felsőszigetről idáig hozta a vacsorához hívó harangszót.

— Csaknem megéheztem ebben a sok haszontalan beszédben, — dörmögte az egykori kálvinista professzor. — Hát tudja, fenség, a rózsakertészet nem való a magamfajta szegény embernek. Jókai, ő a leggazdagabb magyar író, ő ráér a rózsákkal is foglalkozni. Magamfajta szegény legény megelégszik, ha vacsorára valója van.

— Hát maradjon nálunk vacsorára, professzor úr, — kiáltott föl a főherceg. — Talán csak akad valami harapnivaló a háznál. Hé, Miska, Julcsa!

Magyaros hajdú, pirosposzsgás, népmeséből való menyecske fordult ki a házból a parancsszóra. De A. J. úr lemondólag legyintett:

— Hogyan maradhatnék itt vacsorára, amikor a hónap elején előre kifizettem a kosztomat a vendéglősnek? Óvatos ember vagyok, nem tehetem ki magamat annak, hogy pénzem fogytával ennivaló nélkül maradjak.

Hát erre már nem volt felelnivalója a magyar Habsburgnak. A professzor urat kikísérte a kapujáig. Aztán megnyugtatóan a vállára tette a kezét:

— Tudja, tanár úr, a feleségem nagy orvosság-evő. Majd megpróbálok egy-két üvegecskét elcsenni az ő patikaszerei közül. Van neki mindenféle.

— Köszönöm kegyes gráciáját. Majd megpróbálok, — felelt A. J. és lassú léptekkel elballagott a felsőszigeti vendéglő felé, ahol előre megfizetett vacsorája várta. (Ugyanekkor Törs Kálmán, a lenge tárcaíró azon panaszkodott a maga asztalánál, hogy tengerirákot sohasem lát a speizcetlin. „Talán mert nem mernek hitelezni nekem?” — kérdezte méltatlankodva. — „Tegnap fizettem ki az összes adósságomat.“

*

Egyik másik vén fa árnyékából előlép Salamon Ödön úr, aki fekete orleáns-szakállt növesztett, amikor darab időre elhagyta a Margitszigetet, hogy Párizsban is megforduljon modern hírlapíró létére. Csodálatosképpen a balkáni-hangzású Üszkü l volt a spitznámeja az írók körében; lehetőleg nagyobb pénzzavarokkal küzdött mint akár T. K. A jobbkeze hibás volt, — egy szerencsétlen kardpárbaj emlékezetére: ezért nagyon nehezen forgatta a tollat, a plajbászt; pedig valahogy csak meg kellett élni még ebben az apostoli szegénységben éldegélő-szentmargitszigeti-fürdővendégnek is. Üszkül egyébként mindig olyan szertartásos férfiú

volt, mint egy párbajsegéd. Maga vasalta szárnyas kabátját, amelyet e kor divatja szerint kvekkernek hívtak. Ha jó napja volt: nyomban széles szallagú monoklit nyomott a szemére és ceremóniás léptekkel utazott az Otthon Kör felé, amely akkor még a New-York-palota első emeletén volt.

— A főhercegnél vacsoráztam. A fenség maga főzte meg a gulyást! — mondta már a ruhatárban, amikor kabátját a szolga lesegítette.

Hát valóban a magyar irodalom akkori művelői között a szenzációs külföldi reportokat írogató, valamint aforizma-gyártó Salamon Ödönnek volt szabad bejárása az öreg főherceghez, amikor az margitszigeti kastélyában kertészkedett. Üszkül nagyon csodálkozott a fenség úr műveletlenségén:

— Azt csak megértem valahogy, hogy egy ilyen makrapipás, sujtásos, dohányzacskós pusztafi nem beszél franciául. De sehogy se megy a fejembe, hogy egy Habsburg még csak németül se tudjon. Azt hiszem, az uralkodóház nem lehet valami nagyon büszke erre a sáros csizmás kertészlegényre, — mondogatta az „Otthon“-ban.

Mindamellettt Üszkül a maga részéről igen büszke volt, amikor hosszadalmas, néha napokig tartó teázásai (és koplalásai) idején a kis szállodába bepattant a herceg csengő-bongó huszárja és ebédre hívta az udvarházba az író urat. Hej, volt ilyenkor dolga a szobaasszonynak, amíg a kellő cérnákat, vasolókat előkészítette, hogy az író úr rendbehozhassa elhanyagolt öltözékét.

— Nincs egy leheletnyi francia parfüm az egész szigeten! dohogott az író, amíg fekete selyemsárpját nagy művészettel kötötte nyakára, valamint eszkarpénjaiba bujtatta lábait. — Milyen műveletlen hely! Akár a Fidzsi-szigeteken, emberevők között laknék.

Am S. Ö. olyan életművész volt, hogy még a cilinderkalapját is sajátkezűleg tudta kivasalni, — sok időbe került volna, amíg a Fecske-hajó kapitánya kivasalva visszahozza azt Pórfitól, — tehát mégis csak idejére beállított a kastélyba, ahol az öreg főherceg savanyú, nyúlós, országúti kocsmába való bort iszogató ebéd előtt, mert véleménye szerint ez az egyetlen orvosság, amely az ebédeléshez a jóévtvágyat megszerzi. A párizsi küllemű író falusias vendégszeretettel fogadta:

— Isten hozta öcsémuramat. Hozott-e magával jó appetitust? Varjúlevest főzöttem.

A jó Salamon Ödön szédelgett; még párizsi mulatozásai alatt sem jutott eszébe varjúlevest enni, de annál inkább az öreg főhercegnek, amikor megfordult kedves vándorcigányai között. De hát S. Ö. elszánt ember volt. Behunyta a szemét, amikor nekiveselkedett az asztalra kerülő — finom csirkelevesnek.

— No, öcsémuram, — biztatta a házigazda. — Nem repetálnánk meg a varjúlevest?

Hogyne repetált volna szegény Ödön, amikor valójában rájött a leves igazi ízére! Nagyokat nevetett a szürkebajszú tűzoltófőparancsnok (mert otthon ilyen ruhában járt), az író úr lassan megjövő étvágyán. (Nem is fizetett a kedves vendég soha egy fillérnyi házbért halála napjáig a Margitszigeten.)

*

Vénülnek a fák, hullik a vakolat az udvarháizról, de az öreg herceg úr még minden tavasszal maga bontogatja ki a tél elől elföldelt rózsafáit. (A kerítésen már kíváncsian kandikál be az a nyíregyházi kisfiú, aki az országos kiállításra jött apjával 1885-ben és valaha majd azokban a falusias szobákban fog lakni, ahol egykor az öreg herceg úr nyaralt. És megöregedve is hallja az éj

kísérteties óráiban a pengő sarkantyús lépteket, régi magyar nádorispánok pattogó, csengő-bongó járás-keleseit, régi írók sóhajtozásait.) Az öreg József főherceg falusi gazda módjára komaságot, nászapaságot, vőfélységet vállalt a legtöbb kertészével, hajósával. Névszerint ismeri a gyerekeket, akik körülötte a szigeten növekednek, amint a növendékfákat és bokrokat is ismeri. Ott van minden falomb zöldülésénél és lehullásánál, minden rózsája kinyílásánál és minden disznótoron, amikor a hízót csónakon átkormányozzák az óbudai partokról. Az öreg kertészek őt kérik meg végrendelkezéstük tanujának; az özvegyek félárva gyerekeiket hozzák el megmutatni keresztapjuknak. A Jókai világa, a régi magyar táblabírói világ folytatódik itt ebben az ódon házban és környékén, amíg annak ablakából az öreg herceg lógatja ki makrapipáját, vagy piros huszár-sapkát nyomint a fejére, amint kertjéből a vasárnapi kirándulókat nézegeti. A kis helyihajók fehér tündökléssel érkeznek meg a ködbeborúlt város felől, hozzák a pesti véneket a forrásillatos sétányokra.

Az atléták rendezik nyári báljaikat és a zuhogó esőben ölben hozzák el a drágalátos hölgyeket a hajóállomásról, mint akár a piráták, akikről Byron írta verseit. Vidéki plebánusok, pesti, öreg bankárok, vén kereskedők és a tizsaeszlári pörből ismert antiszemita vezérek karonfogva sétálgattak a sétányok aranyhídjain és a jó emésztésről beszélgetnek. Halhatatlan hangon szólnak a fülemülék az öreg úr háza körül. De szüksége van más madarakra is, amelyek akkor is vele legyenek amikor a fülemilék már befejezték dalos nászukat. Fekete rigókat telepít tehát kertjébe, hogy télen-nyáron legyenek vendégei, — mert az írók apránkint elmaradoztak a barátságos háztól. A J. úr csak szobor alakjában iratkozik be a kúrlisztába; Törs beszélyíró úr befejezi a

szigetről írott könyvét és új elfoglaltságot vállal: egy belvárosi írói asztaltársaságnak lesz az elnöke, S. Ö. úr a régi Népszínház körül lengedezik és a színészbejárónál a fehérkőpenyeges Jenő főherceggel együtt várja a karszemélyzet tüneményeit... Mindig zordonabbak, rövidebbek lesznek a csodálatos májusok; a nyulak, amelyeket a kertészetben Margit tiszteletére tenyésztettek, nem akarnak szaporodni; a varjak elfoglalják állomásaikat a fatetőkön és telet kiáltanak, mikor még leánykamosolyú az őszi napsugár. Odafent a kis szállóban egy hóbortos író lakik, aki nem tudja többé mulattatni az öreg főherceget; — bizonyos Bródy Sándornak hívják és a zajló dunán csónakon viteti magát a Császárfürdőbe, egy vidéki zsidónő udvarlására. Mindennek tetejében József úr kénytelen megnyitni a megfelelő ünnepélyek között az új hídszárnyat, — most már minden perces bejöhet a szigetre, nem merészel többé a holdfény fehér lábán előjönni a királyleány a rétekre. — Így aztán a magyar Habsburg is összeszedte betyáros pipáit, dohányzacskóit, huszársapkáit, jó és rossz emlékeit és elballagott a szigetről, ahol annyi boldog esztendőt töltött.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

ESTERHÁZY, ROTHSCHILD ÉS A TÖBBI ARANYEMBEREK

Esterházy! — Ez a név úgy a tizenkilencedik században, mint a huszadik században álmot jelent; magyar álmot a pazarló gazdag emberről, a bugyellárisában két kézzel vájkáló úrról, a bankókat gabona módjára szeleltető, az aranyat és ezüstöt véka számra mérő gazdáról, akinek alakja szinte a népmeséből való. Jelentette a gazdag magyart...

A magyar fantáziában az Esterházy név jelentette mindazt, ami a földön is mennyországgá teheti az életet... A valódi kiskirályságot, amely nem olyan, mint az anekdótabeli kiskirályság, amely a falu határánál végződik, hanem azt az uraságot, amely közvetlenül öreg király után következik.

Jelentett olyan terjedelmű földeket, amelyeket még a vadludak se tudnak átrepülni egy éjszakán, hát még maga az álmodozó ember, aki ezeknek az éjjeli madaraknak csupán csalékony kiállítását hallja! Jelentett forgós, lobogós tornyú kastélyokat, amelyek unalmukban a tó tükrében nézegetik magukat, mert a gazdájuknak nincs ráérő ideje a meglátogatásukra. Palotákat uccszámra, amelyekben legfeljebb a kapus nevelgeti szakállát, a bezárt termekben kedvükre élhetik meghitt életüket azok az arcképek, amelyek egymást szerették, vagy hátat fordítanak egymásnak a haragosok: — a cselédség odalent iszik a józsefuccai Ivkoff-vendéglőben, ahová emberemlékezet óta járnak a dologtalan urasági emberek...

Országos Széchényi Könyvtár

*

És azok a szekrények, ágyak és egyéb ódon bútordarabok, amelyekbe a hagyomány szerint valamely lélek költözött, pattoghatnak kedvükre, senki sem nyitja rájuk az ajtót. Ezek a paloták valóban úgy vannak becsukódva, hogy csak álmában bujhatik át a kulcslyukon a közönséges halandó, — azt pedig még Nagy Ignác, a legfantasztikusabb Pesti Titkokban sem merte megírni, amit a napokban hallottam Ivkoff bolgár barátom fogadjában, hogy egy Lovarda-körűli palota egész személyzete megkapta cselédi bizonyítványát. Hogyan, mondom magamban, hisz ezek a cselédségek állandóbb, generációról generációra terjedő uraságot jelentettek, ami nem mondható el még az állami stallumokról sem?

A palotákban születnek és nevelkednek a grófi mosónők gyermekei, éppen úgy, mint a majoreszkók! — Bolgár barátom, bár lakatalakú szakálla van, megsúgta, hogy a „személyzetet“ azért kellett sürgősen elbocsátani, mert a távollevő grófné hálósobáját titokban kiadták szerelmi találkozások céljaira, mint a pletyka mondja, még zsidóknak is. Egy otffelejtett zsebkendő árulta el az egész rémtörténetet, amilyent is csak ebben a romlott században hallhat az ember. — De én bevalom, hogy bár többször megfordultam az Esterházy-kastélyokban, sohasem jutott eszembe a házigazdát megbántani azzal, hogy bármelyik bútordarabját ledegradáltam volna személyes használatomra. Aminthogy nem tudom megérteni azokat a különc embereket, akik azzal dicsekednek, hogy egy Tisza-szivar ellenében megengette nekik az ór, hogy a bécsi császári múzeumban meghempergőzzenek Mária Terézia ágyában, amely olyan tágas volt, hogy a megtermett császárné akár összes gyermekeit maga mellé vehette volna. Nem értem meg a dicsekvőknek azt a fajtáját sem, akik azért utaznak el Veszprémbe, hogy ott megvesztegessék a sekrestyést, aki szemet huny ama merénylet előtt, amikor az utazó valamely régi püspöki süveget megpróbál a fején. Én csak tisztelni tudom a régi, nemes palotákat, még tulajdonosaik távollétében is; nem, soha egy ritka könyvet sem csúsztattam a kabátom alá, pedig talán ennek a kísértésnek a legnehezebb ellentállni, még annál a cselekedetünknel is, hogy régi kastélyok szemlélődésénél rendszerint bekukkantunk arra a helyre, ahová Ferenc József vagy a gyönyörű grófnők is gyalog jártak.

*

Az Esterházy-név legenda, amelynek még a régi Magyarországon is voltak örökös íródeákjai, aminthogy

a középkorban a könyvíró barátok sem tették le késő vénségükig a tollat, akármennyi csodatételt írtak össze.

A tizenkilencedik század végén, amikor valójában dűledezni kezdtek a magyar udvarházak (nem pedig már akkor, mikor Gyulai Pál írja regényét Egy régi udvarház utolsó gazdájáról), jóformán csak két nevet lehet hallani azokban az órákban, amikor a magyar ember álmodozva néz a pipái füstkarikái után. Az egyik név: az Esterházyé. A másik név: a Rothschildé. — Hiszen voltak más nevek is Magyarországon, amelyeket tudott minden gyerek: ily név volt például: Ferenc József vagy az öreg Tisza, — míg a női nemen lévők a Jókai keresztfiának, a hosszúbajszú hajósebernek, Timár Mihálynak is elsőhajtották a nevét, ha máskor nem, hát álmukban, — de az ország komoly, meggondolt alapos lakossága már csak ama Esterházy vagy Rothschild nevéhez ragaszkodott, ha már ábrándozásra adta a fejét.

Hányszor sóhajtott fel a régi világbeli váltóhamisító, hogy nem kaligrafirozhatja a mindenkori világoszöld cédulára az Esterházy nevet, amelyre „még Rothschild is ad!” Hányszor álmodta a vándorlegény a mesemondó vén fűzfák tövében, hogy az előtte messzire nyújtózkodó országútat ama régi Esterházy sóval hinteti be hófehérre, hogy Mária Teréziát nyár derekán is iramszarvasoktól vont moszkvai szánon vihesse Bécsből Kismartonba! Hányszor meresztette a szemét még visszafordultában is a merengésre amúgy is hajlamossá váltott dunántúli utazó, amikor a fuvaros egy-egy ostornyél-lendítéssel rámutatott kacsalábon forgó kastélyokra; napsugár-símogatásokra szendergő óriási parkokra; a szemhatárig ezüstben ringatózó tavakra, amelyekből néha feldobta fejét az aranyhal; vadaskertekre, amelyekből az őzikek oly szelíden nézegettek elő, mint a gyermekek képekönyveiben... és a fuvaros azt dör-

mögte vöröskés bajusza alatt : „Ez is az Esterházyé. És a kovácsműhely, ahol patkolni fogunk, az is az Esterházyé.“ És ugyanaz a fuvaros, bár erről az alkuban szó sem volt, váratlanul megállott sárga, tornácos, nagyvásároknak tervezett udvarú vendégfogadók előtt, mert az a szálloda is az Esterházyé volt!... Valóban Esterházyhoz volt címezve a fogadó és olyan jóízűen főztek benne, hogy az utazó élete végéig nem felejthette el még azokat a monogramokat sem, amelyek a tányérokra voltak égetve; a szőlőhegy-piros szakácsnét, aki konyhájából kipillantott az utazó megmérése végett, mielőtt a rostélyoshoz való húst leszelné; a pirosnadrágos zenészeket, akiket ugyancsak „Esterházy“ ruház fel, mikor alkonyattájt a nagybögőt felköltik álmából... Nem, ezeket a fogadókat éppen úgy nem felejthette el az utazó, mint akár azokat a kényelmes batárokat, amelyekben valamely véletlen folytán helyet foglalhatott, amelyeket ugyancsak Esterházy nevéől neveznek és benne királykoronázásra is járnak.

*

Ki tudná felsorolni mindazokat az édes hangzatokat, amelyeket a régi magyar emberben megütött az Esterházy név kiejtése? Hogyan lejtenek emlékezetünkbe tulipánpiros arculatú és tulipánfehér hajzatú uraságok, akiket itt-ott családi képtárak zsongító csöndjében láttunk aranyrámáik közül alátekintgetni... Hogyan hordja a kisujjában minden valamire való ember ebben a hiú országban a heraldikai tudományt, amelynél fogva a pápai Esterházy grófokat meg lehet különböztetni a hercegi koronával is ékesített Esterházyaktól... Hogyan emlegetik a Pál és a Miklós hercegeket azok is, akik sohasem látták őket; csak azokból a történetekből ismerik, amelyek szájról-szájra járnak az országban...

Miképpen festegetik le a tatai Esterházyt, — a „Niki grófot“, amint a bécsiek elnevezik, — aki letört uraknak kvártélyt tart kastélyában, amely eseményről valaha regényt is írt egy magyar író „Mákvirágok kertje“ cím alatt... Mennyi legenda fűződik ama doktor Esterházy Miklós herceg alakjához, aki egyszerű bérkocsin (az igaz, hogy „számozatlanon“) jár Pesten a főrendiház üléseire és olyan okos, nyugodt tekintete, korán simára kopaszodott feje van, mint egy orvosprofesszornak. (Igaz, hogy nagy operációt is kellett végrehajtania: neki kellett rendbehozni a hercegi vagyont, amelyet az ősök zsákbajáró kezükkel veszedelmesen megingattak.) Ugyancsak erről a jogi doktorátust szerzett hercegről szólnak ama romantikus történetek, amelyeknek mindig nagy hallgatóságuk volt Magyarországon: házasságát a „szegény“ Cziráky Margittal és a hercegnőnek a szegény asszonyok betegségében (gyermekágyi lázban) való elhunytát merengve beszélik szerte Magyarországon, ahol még regényes lugasok vannak... Ezer és ezer szempár kíséri utazását ama hajdani Nemzeti Szövetség küldöttségének a herceg úrhoz Kismartonba, hogy a szövetség protektorául megnyerjék. Vajjon mutat-e lelkesedést a herceg ama nemzeti eszmék iránt, amelyeknek propagálását ez az egykori szövetség célul tűzött ki maga elé, amelyeket, sajnos, a háború kitörésével soha végre nem hajthatott?... A Déli vasút éttermében izgatott, régi pesti alakok fogadkoznak arra, hogy a herceget meg lehet-e nyerni a Nemzeti Szövetség védnökéül. A dunántúli vonat befut és egy vasúti kocsni hágsóján megjelenik a terjedelmes, hatalmas, áldomásmondónak született pesti hírlapíró, Déri Gyula alakja, aki ez alkalommal minden pohárköszöntőt mellőzve, csak annyit kiált a várakozók csoportja felé: Éljen Esterházy! — Nagy dolog volt ez, pénz, hatalmat

jelentett az egyszerű asztaltársaságból növekedett szövetségnek a hercegi protektorátus. Bartos Andort, a miniszteri tanácsost, vállára emeli a szövetség, Hercegh Mihály, az egyetemi rektor, csak az éttermen át tud elmenekülni a lármás ünnepély elől... Hogy volt, mint volt? Mit mondott Esterházy? Mit üzent a hercegasszony? Balassa Tóni, ama népszerű pesti férfiú, akinek jelenléte nélkül nem teljes még napjainkban sem valamilyen asztaltársasági összejövetel az I-ső kerülettől a X-ik kerületig: még manapság is azon sóhajtozik, hogy nem sikerült megmasszíroznia a herceget. (Mert foglalkozása ez volt a Nemzeti Szövetség egyik megalapítójának.)

*

Ám pillantsunk be a debreceni Arany Bikába, ha valamiképpen fogalmat akarunk magunknak szereznünk arról, hogyan mulattak a régi Esterházyak... Volt szerencsém egy mulatságon résztvenni, ahol hajnalban állva kellett a társaságnak hallgatni a cigány muzsikáját (pedig nem is mindig a Himnuszjátésszá), mert nem volt akkor már lábuk a székeknek.

Pálnak hívták, amely név gyakori az Esterházy családban, mióta ama régi Esterházy a fehér birodalom cári udvarában az osztrák-magyar monarchia nagykövete volt. Huszártiszt volt, ahogyan a régi középosztályú fantázia a huszártisztet elképzelte, nyáron fehér blúzra alkalmazott arany dragonérral, télen ama búzavirág-színű atillában, amelybe piros selyemből derékszorítókat is alkalmaznak az egyenruha-szabók. Igen, igen, úgy csilingelt a sarkantyúja a régi huszárnak, mint a nóta, amelyet róla énekelnek. A köpenyege csaknem sarkig érő volt, amilyenben manapság már csak a forgalmi tisztok szalutálnak a gyorsvonatnak, alacsony, gigerlis tisztisapkában. (A nagy kalapskatulya formájú, I. Ferenc

József használta, úgynevezett Prohászka-tisztisapkákat csak a vezérkarba áhítózó, stréber tiszték, vagy pedig öreg parancsnokok viselik.) — Ah, ez a régi huszártiszt! Mindig olyan pózban kell viselkednie, mintha színpadon állana, vagy valamely érzelgős regény lapjairól jönne elő! Több találkozása van a borbélyával, mint a szeretőjével. Nem szabad életuntnak lennie a hölgyek társaságában (akiknek kedvéért látszik teremtni az egész huszárság), még akkor sem, ha a zápfogába boszorkány költözött. Össze kell pendítenie a sarkantyúját, ha a cigány a nótáját vonja: akkor is, ha az egész világot a fészkesfenébe kívánja. Mindig olyannak kell lennie, mint Lenszkynek az Anyeginből, Baradlay Richárdnak, (Jókaiból), ideálnak még akkor is, ha már a melanozsénhez kell fordulni a bajusz-színe miatt és ábrándnak, amikor legjobban szeretné ebéd után kinyitni azokat a ruhájában rejtőző alattomos szerkezeteket, amelyek a derék karcsúsításához szükségesek. Neki kell megtalálni a félcipőt, amely a dáma lábáról a tánc hevében elrepült és ugyancsak neki kell megszöktetni a nekibolondult kisasszonyt, aki kútbaugrással fenyegetőzik. Az ő kötelessége két marokkal szórni a bankót (még ha nincs is a háta mögött az egész pápai határ, mint Esterháznak, vagy Baich Péternek a bácskai láncos-földek és Braganzának I-ső Ferenc József, akinek a nevét is viseli). A huszártisztnek kell a vendéglőben elfogyasztani azokat a különös nevű ételeket, amelyekről az öregapja sem hallott és ugyancsak az ő kötelessége az égő házakból kimenteni az öregasszonyokat. Neki kell a kardjára csapni, ha egy kereskedelmi utazó tervezetései közben elbáméskodik a kávéházban és üres tekintete váratlanul azt az asztalt is éri, ahol hölgyek emelgetik kelyheiket katonák biztatására és ugyancsak a huszártiszt erszényéből akar meggazdagodni minden fogadás a városban, az ő

pénzén óhajtja magát önállósítani minden szegény pincér, az ő révén vél kalandhoz jutni az egykori kaszírós né, valamint a reménykedő vándorszínészné... és a cigány, aki ebben az országban van leginkább ráutalva az emberek jókedvére vagy búfelejtetésére: ugyancsak a huszártiszt felé vágja zsebnyitogató kacsingatásait.

Nem volt könnyű dolog a régi Magyarországon huszártisztnek lenni, — még egy Esterháznak sem.

*

Habár ez az Esterházy (akit Debrecenben éppen úgy a becéző Pali gróf néven emlegetnek, mint hajdanában Pesten Szapáry Pált) nem igen fáradt el se a gavalléros teendőknél, se a mulatozásokban. A debreceni civis az ő tenyerének a nyitogatására ráeszmélt, hogy valahol máshol is lehetnek még gazdag földek ezen a világon, nemcsak a debreceni határban. (Mert hiszen honnan telne Esterházy módossága?) Utazott a gyorsvonaton cigánybandával, mert kár volna a muzsikát nélkülözni az unalmas út alatt; megkezdett mulatságokat Debrecenben, amelyek Pesten is csak nagynehezen végeztek be... Mondom, éppen azon az összejövetelen, amelyen szerencsés voltam egy „békebeli“ Esterházy szórakozásában gyönyörködhetni: a cigányok már úgy megunták az ajándékba dobált bankókat, hogy nem is kapták el őket reptükben, hanem a repülő bankó leeshetett a cimbalom alá és a cimbalmos csak akkor hajolt le érte, mikor néminemű szünet állott be a viharzó muzsikálásban. Húzta a debreceni banda, ama Magyarifűk bandája, akiről az van följegyezve a cigányok kalendariumába, hogy „fennállása“ óta csak egyszer fáradt ki, még pedig akkor, mikor pápai gróf Esterházy Pál főhadnagynak muzsikált... De hát itt van egy ugrásnyira Nyíregyháza, a sürgönynek, vonatnak pár órára

van csak szüksége, hogy ideszállítsa a nyíregyházi Benczi Gyulát bandástól együtt. Erről a Bencziről pedig az a hír járta, hogy teljes hétig is elmuzsikált, egyhuzamban, ha éppen főispáni installáció volt a vármegyében. A ritkaságok gyűjtőinek kedvéért érdemesnek tartom a följegyzésre, hogy még a művészi, karmesteri megjelenésű cigányprímás, akinek Stradivarius-hegedűje olyan végtelennek látszó szólammal zengett, mint a tengeri csiga: sem tudott eleget muzsikálni pápai gróf Esterházi Pálnak... Egy pesti vendégfogadóban ért véget a mulatság, új falak és frissen gyújtott lámpások nézegetnek alá a társaságra, amely már úgy megszokta a debreceni Arany Bika szállóját, mintha onnan többé sohasem mozdulhatna ki, mint akár ama elvarázsolt kuruc hadnagy, akinek kísérteties mulatozása még tán manapság is hallatszik egy beomlott lócsei pincéből. Ezen mulatozás idejében megismerkedtem vala vagy ötven-hatvan cigánynak ragyavert vagy nevetős arcával, akkora nagyböggőkkel, amelyek tornyok is lehetnének faluhelyen, cimbalmokkal, amelyek akkor zengenek jól, ha aranypénzt dobnak húrjaik közé, klárinétokkal, amelyeknek az a szokásuk, mint az örvendező kutyáknak, hogy legalább is megakarják csókolni az ember fülét, hegedűkkel, amelyeknek hallatára elcsodálkozik a hallgató, hogy az ő személyes részvétele nélkül is történnek szerelmi frigyek az országban. Megismerkedtem egy valódi Esterházy-féle mulatság ceremóniáival, amelyekről eddig azt hittem, hogy csak a vendéglősök felbérelt irnokai írtak meg legendákba, száz pezsgősüveges mendemondákba, boros lábvizeket vevő cigányanekdótákba. — Pápai gróf Esterházy Pál a világháború folyamán fejlődés következtében a harctéren elesett.

Ezen emlékiratokat írdogálván, a legendás Esterházy név mellé a tollam alá nyomult a magyar fantáziás nevek közül a Rothschild neve is.

Másoknak lehetnek különféle tapasztalataik ezen familiáról, amely egész Európát trópolja, én csak egy Rothschildról tudok beszélni abban a kályha melletti zugolyban, ahol az egykori magyar ember pókháló módjára felépítgette a maga fantasztikumait: — ez a Rothschild pedig lepkét kergetett a Kiskunságban, ahol még ma is láthatók azok a csárdák, amelyek mellett valaha Petőfi kuttyagolt.

Peszér-adacsi uradalomnak hívják azt a földterületet, amelyen tavaszonkint kizöldül valamely hitvány, alföldi erdőség, amely még csak ahhoz sem elég sűrű, hogy eltakarja a juhászt és a juhásznét, ha itt délutáni pihenőjüket tartják. Ebben az erdőségben termett az a lepkeraj, amelynek üldözésére, megszerzésére ez a bizonyos Rothschild itt lepkehálójával megjelent, mikor a naptár a II-ös jegyű hónapot mutatta.

Bizony ez a táj, akár mint nézegettem, nem igen látszik arravalónak lenni, hogy itt egy Rothschild lepkehálóval szaladgáljon. Turjános, (amely szó bizonyára valamely Túr János nevű, hosszúkoponyájú kun embert jelentett valaha), mocsaras, lápos, országúttalan terület, ahol ló és koci a maga ösztöne vagy bizonyos messzi jegenyefa vagy kútágas jeladásai szerint mendegél célja felé. A telefonpóznákon kalandozó vércsék röpködnek a koci előtt, vadmadarak szokása szerint mindig szemközt fordulva az emberrel. A vadgalambok májusa felejthetetlené teszi azokat az útrészeket, amelyeket kétoldalt céltalanul megnövekedett ákácok, jegenyefák is őriznek. Emberevő ebek rohannak elő onnan, ahol valami emberi hajlék is mutatkozik. Nem, még a régi beyár csárda maradéka sem, ahol vén juhászné vágja el

ollójával nyúlós borát, sincs Rothschildról elnevezve, hanem Beleznay-háznak mondják napjainkban is, ama tüzes uraság emlékezetére, aki olyan kegyetlenül bánt el a nőekkel. A levegőben néha vándordaru elhullajtott tolla szálldos, mintha a rejtelmes légiutazó még mindig nem tudná, hogy elmúlt már erről a tájékról a futóbetyárok ideje, amely betyárok a kalapjuk melle tűzködtek az ilyen tollakat. Aki pedig a földre néz és a keréknyomon akarna elindulni, az bizonyosan sohasem találhatna el ama néma erdőcskéig, amelyben az a ritka kéklepke tavaszonkint megjelenik, csak annyi időre, amennyi ideig az üstökösök szoktak látszani az égbolton.

Bogarászok, lepkészek jobban tudják ennek a dolgát, én csak a Rothschild-legendák kiegészítése végett jegyzem fel, hogy a zordon, barátságtalan Kiskunságban évtized előtt tavaszonkint gyakran jelent meg olyan nagy szemüvegű férfiember, amilyen szemüveget itt a napba néző kunok azelőtt sohasem láttak. Egyedül bukkant fel mindig a napernyőjével, a Stanley-sisakjával, a túristaruhájában ama kis erdőcske közelében, amelyben a híres lepke lakott. Miután senkitől sem kért szállást, nyilvánvaló volt, hogy a harmatos éjszakákat is a szabadban tölti. Ami pedig az étkezését illeti, arról csak egy juhásznő beszélhetne, aki egyszer eladott neki egy darab sajtot. Egyébként zöld lepkehálójával ott tanyázott mindig a jelentéktelen erdőcske szélén, amelyet valamely érthetetlen okból lakóhelyének választott magának a kék lepke. Hinger úr, aki ezen a környéken szép darab állami földet bérelt a kultuszkormánytól, barátságos ember létére szívesen felajánlotta az idegennek, hogy a lepkefogáshoz kirendel majd néhány bére-asszonyt. Mire az idegen azt felelte, hogy azt a lepkét neki személyesen kell elfogni, azért tette meg a nagy

utat. És ott őrködött tovább a kis erdő tájékán szótlanul, egyedül... Míg aztán egy, unatkozó csendőr megszólította, hogy kicsoda, miféle ember volna őkelme ebben a furcsa ruházatban? Ekkor derült ki, hogy a lepkevadász senki más, mint az a híres lepkegyűjtő Rothschild báró, akit erről a szenvedélyéről ismernek az egész világon.

... Barátom egyszer kocsiján vitt a kiskunsági úttalanságokon és messziről mutatta az idegen urat, aki az erdőszélen várta a lepke megjelenését.

— Rothschild! — mondta barátom. — Az ő helyében egyéb dologgal is tudnék foglalkozni.

— Mivel például? — kértem.

— Most van soron a birkanyírás. Nagy mulatság az.

*

Megfogta-e Rothschild báró a kék lepkét?

Annyi bizonyos, hogy legendás alakja eltűnt a Kiskunságból, manapság csak szelíd legyintéssel emlegetik őt. Nem lehet róla semmi különösebbet mondani, egyetlen nevezetes dolgot sem követett el. Talán még a kék lepkét sem tudta megfogni.



VIDÉKI ÉJTSZAKÁK LOVAGJA

Ady Endre Debrecenből hozta azt a szerelmi nyavalyát, amelytől tudós orvosai segítségével sem tudott megszabadulni az egész életen át.

Eljött vele Debrecenből, mint a Dongónóta, hol keservesen, hol vígan; nem hagyta el az ifjúkori emlék, amint mások például, akik Debrecenben megfordultak, sohasem tudják elfelejteni a kenyérpiac illatát, Péter Pali

kocsmáját, ahol a Dugó nevezetű asztaltársaságnak az én időmben az elnöke Nyilasi Mátyás volt, ama egykori kómikus színész, aki olyan kövér ember volt, hogy még a hajdani Debrecenben, a kövéremberek városában is nevettek rajta a testi terjedelme miatt. A Dugó-beli elnökeknek legkedvencebb szerepe a Denevér-operett részeges börtönőre volt, — a harmadik felvonáshoz egyenesen Péter Pali kocsmájából lehetett a színpadra menni, nem kellett a részegséget megjátszani.

Ady Endre elnöke is Nyilasi Mátyás volt és éjfél tájon Ady vállaira is könnyezve, nyavalyás sírással ráborult ez a kómikum őskorából való figura, amikor részegségben mindig boldogtalan szerelméről panaszkodott:

— Meglátod, egyszer agyonlövöm magam, — mondogatta a debreceni civisek legnagyobb neveltetője és úgy forgatta a szemét, mint a Rettenetes basa, a Szultán című operettben.

Persze a Dugónál se az én időmben, se egy-két év múltán az Ady Endre debreceni hírlapírói ideje alatt nem volt szokás komolyan venni a Burleszk szerelmét ama szókés-barnás, sovány drámai szende irányában, aki miatt ez a kedves kövér ember darab idő múlva valóban agyonlőtte magát egy átmulatott éjszaka után — Szegeden.

... Ady Endre talán ugyanazon a helyen lógatta üstökét a Dugó-asztalnál azokba a vastag, metszett, fél-literes poharakba, amely helyen valaha ugyancsak hozszadalmasan üldögélt e sorok írója.

*

A vidéki hírlapíró külső megjelenéséhez akkoriban még feltétlenül szükséges volt a hosszú haj viselete.

A provinciális hírlapok szerkesztőségeiben láttunk olyan bozontos oroszlánsörényeket, amelyeket az uta-

zók leírásai szerint csak Szibériában viselnek a deportáltak a szokatlan hideg időjárás ellen.

És valóban a régi vidéki hirlapírót ebben az időben nihilistának nevezik. (Úgy emlékszem, Gáspár Imre debreceni szerkesztő találta ki ezt az elnevezést.) Ámde ugyancsak a vidéki ifjú hirlapíró hordozza derekán azokat a tarka-barka selyemöveket, amelyeket manapság nyaranta már csak néhány tekintélyes öregúron látunk, akik zsenge korukban megfordultak ama könynyelmű pályán is.

Az ifjú reporter tette fel fejére ama Stanley-sisaknak nevezett, elől-hátul simléderes, kemény vászonból és papirosból készült főveget, amelyet egy vidéki szépaszszony egykor úgy jellemzett, hogy azért szeretik a hirlapírók, mert elől is, hátul is szeme van. Hiszen igaz, hogy Stanleyt, korának legjobb hirlapíróját, (aki Emir basát kiszabadította a legsötétebb Afrikából), itt a Hortobágyon, legalább délszaki főveg alakjában bizvást utánozhatták a hirlapíró urak. Ideált kellett akkoriban választani minden ifjú hirlapírónak, aki valamire vinni akarta az életben. És miután Debrecenben nem akadtak férfi ideálok, Londonból kellett egyet hozni. Olyanformán voltunk ezzel a Stanleyvel, mint korunk hirlapírói az olasz Barzinival voltak: mindenki megtette volna szívesen a gépkocsi-utat Ázsia szívéen keresztül, ha erre a reklámos, olasz automobil-gyártól felszólítást kap.

*

Ady Endrének azonban Debrecenben nem a messzi brit laptudósító, hanem Csokonai Vitéz Mihály volt az ideálja, akinek levegőjét még mindenütt érezni lehetett azokban az uccákban, amelyek a kollégium háta mögött kanyarodnak. Akinek léptei nyomát még fel lehet találni a nagyerdőn, akár az erdei andalgások köze-

pette, akár a Dobos-pavillonban, amelynek helyén egykor városvégi csárda állott és ide Vitéz szívesen látogatott. Odabent pedig a városban: a Csicsogótól kezdve a Sz. Dávid István kocsmájáig, minden polgári bormérés dicsekedett azzal, hogy az egykor számba se vett Csokonai falai között megfordult, — mióta szobrát felállították.

— Vajjon járt-e ide Csokonai? — kérdezte Ady Endre Péter Pál vendéglőst, aki pátriarkális debreceni szokás szerint nagyon szeretett elbeszélgetni a Dugó asztaltársaság vendégeivel, a színészekkel, hírlapírókkal.

Péter Pál kövér tenyereivel legyintett:

— Mindennapos vendégem volt!

*

A „hétrétű útnak“ az eleje Ady Endre életében ott kezdődött Debrecenben, ahol a hírlapíró látszólag nem szenved semmiben szükségét: a jó kocsmárosok hetenkint gyakran tartanak disznótort és Komjáthy bevonuló szintársulatánál se kegyetlenek az ifjú színésznők, mint már Tiszai szintársulatánál se voltak ridegek. Igen, itt a Kossuth uccai színház környékén, szemközt az előkelő Angol királynő-vendégfogadóval, a masztixzagú női öltözők világában, — mint régente mondták: a „festett világban“, — kell keresni azt a fordulatot, amely minden ifjú hírlapíró életében (így az Ady Endrében is) beállott, amikor a nyíregyházi vendégszerelés után Debrecenben ütötte föl sátorfáját a szintársulat.

Engedjék meg, hogy erről az időpontról ifjonti lelkesedéssel beszélhessek.

*

Abban a korszakban a színlaposztó, ha valamit ad magára, és a mesterségére: még mindig a vándorló Petőfi maszkjában vizitel a n. é. közönségnél, — a vidéki

színésznő pedig oly szelíd, mint istennek báránykája: fehér harisnyában jár, amelyet még otthon az édesanya kötött; levendula-levelet rakosgat a ruhaszekrényébe, mert így látta azt a nagyanyjától és azokkal a műveltebb hírlapírókkal szeret társalkodni, akik Dérinéről, Laborfalviról, a magyar színészet ősanyáiról rajongva beszélnek neki. (Csak Lits Antal, a „Debrecen” című függetlenségi napilap munkatársa tartja magát ama régi szép szokáshoz, hogy udvarlói minőségben a ruháskosarat a színházhoz cipeli a színésznő után, hogy emígy is kifejezze hódolatát.) Szent, kis gyermeknek látszik a vidéki színésznő: eszeágában sincs disznókereskedőhöz férjhezmenni, holott éppen Debrecenben több példa van arra nézve, hogy a gazdag civisek a színház tájékaról házasodnak; így például Jámbor Mihály uram, aki a debreceni színház nőikarából választott magának élettársat, vagy talán Kövecsi uram, aki nagy gazdagsága mellett azzal is nevezetessé teszi magát ez időben, hogy az Arany Bika vendéglősnéjét vezeti az oltár elé. Nem; istenke báránykája, a vidéki színésznő: ő nem gondol arra, hogy a hírlapíró majd feleségül is veszi, csak szeretni akar, mint a virág szereti a lepkét, — mondják még a lírikusok. A karszemélyzet női tagjai még Debrecenben is szívesen megfoltozzák a kollégák, valamint a helybeli hírlapírók fehéreneműit, ha erre kerül a sor. Maga Locsarekné, a nevezetes komika, akinél fehérnép derekabb kacagást még nem fakasztott Magyarországon: a legszorgalmasabb foltozó. Még a nőgyűlölő Gáspár Imre ingeit is rendbentartja, pedig erről az úriemberről nem nagyon hihető, hogy valaha is megbocsát a női nemnek ...

Az ifjú Ady, aki a színház környékén ugyancsak a tavaszok táguló szemével olvassatta a mindennap kiragasztott színházi cédulákat, elismételgetett magában

egy-egy női nevet, ha az költőien hangzott: kirügyezett a száján a vers, ha színházi boka pördült el mellette; mind nagyobb megértéssel kezdi hallgatni Nyilasi Matyit ama drámai szende gyönyörűségeiről: — csakhamar szükségét látja annak, hogy fehéreneműjét rendbe hozassa, hiszen az ingek akkor is foszlottak, a zsebkenedők szakadoztak ...

Hogy hívták a színtársulat ama hölgységét, aki az ismeretlen, névtelen, fiatal hírlapírón megkönyörült? ... Nőről lévén szó, maradjunk csak a találgatásnál. Bizonyára úgy dúgdosta ki a fejét ő is, mint tavaszkor szokta az ártatlan ibolya az élet áramlásai felé ... Bizonyára tudott olyan nyelven is beszélni, mint a pintyőke szokott ... Valószínű, hogy ő is csendesen dúdorászott magában, amikor az esti előadáshoz szoknyáját vasalta és ugyanakkor arról ábrándozott, hogy egy megfelelő szerep révén kitűnik a színpadi együttesből, mire előadás után meghívatik a direktorék asztalához az Angol Királynőben. Ki volt? Vidéki színésznő volt, aki a névtelen hírlapírónak az első mosolyt vonta arcára, hogy az nótáktól kísértetve bandukolt végig a Péterfián, a Darabos uccán ... És a Dugó-asztaltársaság elnöke ezután beszélhetett az ifjú Adynak a nők csalfaságáról. A költő már nem hitte el, hogy a nők csalékonyak.

... Az én nézetem szerint Ady Debrecenben, első szerelmében volt a legboldogabb élete folyamán. Itt ismerkedett meg azzal a nővel, akinek első verseit felolvashatta, amíg az a harisnyáját stoppolgatta. (Vajjon megértette a nő a hozzá adresszált verseket? Nem fontos, nem is valószínű; — e költeményeknél hatásosabb volt Ady első szerelmének életében az a nyomdafesték, amely nevét dicsérő jelzőkkel kinyomtatta a színházi tudósításban.)

*

Ám Ady élete végéig nem felejtette el a debreceni színésznőt.

Ez az ismeretlen, senki által sem kutatott nő oltotta Adyba azt a betegséget, amelyben a királyok éppen úgy elpusztulnak, mint a szegény költők.

Valahol egyszer azt olvastam, hogy a költőknek alkotásaikhoz szükségük van erre a rejtelmes betegségre, míg a királyok e betegség nélkül is könnyen elvégezhetik a maguk dolgát. A régi babonák szerint kiváló ember nem kerülheti el ezt a betegséget, amely ösztökélője volna a művészi érzéseknek. A matrác-sírban fekvő Heine Henriket szokták emlegetni azok a babonások, akik a testi betegségeknek a jó oldalait is keresik. — Abból a korból való ez a megállapítás, amikor a betegtüdejű kaméliáshölgyekért még rajongott az ifjúság; a hektikát valamely költői rokonságba keverték a szerelmi csalódással és az igazi költőnek szenvedni kellett, hogy szépen énekelhessen. Ezek a bizonyos babonások még azt is emlegetni szokták, hogy a világirodalom jeles műveinek egytizedrésze sem jön vala létre, ha nincsenek csalfa nők és szerelmi betegségek.

Hát ebben a „szerelmi betegségben“ Ady Endrének élete végéig bőségesen volt része . . .

Ez a láthatatlan debreceni hölgy okozza, hogy a költő nagyon gyakran megfordul életében a tébolydák és a tébolydák atyafiai: a kocsmák környékén . . . Igaz, hogy manapság szenvedélyes szerelmesei, olvasói vannak azoknak a vízióknak, amelyek a debreceni ismeretség révén a költő lelkét megvilágítják, majd elhomályosítják, de mi, akik ismertük Ady Endrét: jól tudjuk ama szörnyű szenvedéseket, amelyek testében és lelkében meglátogatták; amely szenvedések csaknem az őrjöngésig fokozódnak és nem egyszer tébolyult kacajokat és jajokat csikarnak ki a test és lélek legbensőbb kamará-

jából. Igaz, hogy eme a testi és lelki fölindulások, tűzhányások idején ritka kincsek is kivetődnek a költő láthatatlan mélyéből. De vajjon megérték e szörnyű szenvedések, hogy miattuk egy-egy vers a világra jöjjön, amikor a költő életerejéből szinte egész házrészek hamvadnak el betegségei után? ... Az irodalmi kincstartók azt mondják, hogy minden testi és lelki kínt megér, ha ennek nyomában valamely irodalmi érték vetődik a föld színére. Az irodalom kincstárosainak azonban talán nincsen egészen igazuk, amikor Ady tragikusan szenvedéses sorsát mérlegeljük. Nem, százszor nem igaz, hogy a költőnek az volna egyetlen rendeltetése a földön, hogy betegen, sikoltozva, kétségbeesetten futamodjon víziók és fantómok elől; önmaga elől bujdosson, mert ezek a találkozások szörnyűek; mámorba meneküljön, hogy fel ne találhassa magát... mert ha igazi arcukat meglátja, öngyilkosságot kell elkövetnie... Nem igaz, hogy a költői alkotások és a nyomukban járó siker-boldogságok kárpótolnák a költőt a szellemekkel és kísértetekkel csatázó, álomtalan éjszakákért; az örültek háza előtt való ácsorgásokért, amikor annak a jéghideg karnak az ölelését érzi vállán; a rémes látományokért, a lángbaborúlt fantáziákért, a fojtogató hörgésekért, a szívdobbanást állítgató sejtelmekért... amelyek Ady Endrét Debrecenből elkísérik azokon a vándorló úton, amelyeket életében bejárt és nem volt kezében még csak egy mankó sem, hogy megvédelmezhesse magát a biblikus gyötrelmekről, mert azok önmagában laktak.

Az ismeretlen debreceni hölgy valóban ama babonásoknak ad igazat, hogy fátum van a költőn, amelyet nem kerülhet ki. Ez a hölgy, akiből annyi emlék sem maradott meg, mint egy szalagröngy: beköltözött egyetlen ölelésével a költő vérébe, húsába, csontjába, agy-

velejébe ... A vidéki éjtszakák boldogtalan lovagjának maradt meg a költő, akár a közömbös párizsi lámpások alatt, akár a pesti éjszaka villadozó, reménytkeltő, barátságosságot és költői sikert hintegető gázlángjainál. A debreceni nő láthatatlanul, kísértetiesen üldögél mellette, amikor ama boldogtalan virágok, a versei felpattannak lelke kertjében; a vállára teszi a kezét a piros sarkon forgoló, bolondozó kocsmában és zsebkendőjével, amelyben még csak monogram sem volt, letörli a mosolyt a költő arcáról. Talán ennek a vidéki hölgynek az örökös jelenléte okozta, hogy Ady (bár éppen talán Párizsból érkezett), mindig megmaradt valahogyan vidéki hírlapírónak: — akár mint forgatta is a dolgait, magaviseletét, öltözködését, tempóit és szappanjait —, valamiképpen sohase múlt le róla az a debreceni íz, amelynél fogva mindenütt a világon megismerszik az, aki Debrecenben született vagy ott hosszabb időt töltött. Vidéki volt ama szokásában, ahogyan Pesten, a kávéházak városában is a kiskocsmai életet kedvelte, — mintha csak a Dugó-asztaltársaságot akarná ismét felújítani. Vidéki volt, ahogyan a bort szemlélte a pesti fogadóban, — mintha még mindig Debrecenben ülne és a sestakerti bort vizsgálgatná a poháron át, hogy azt egy hajtással „égő szívére locsantsa“, mint a Dugónál, hajdanában mondogatták. Vidéki volt, — amikor az Andrássy-úton hangosan beszélt, rikkantott vagy búszult, mintha még mindig a Péterfián ballagna ama keskeny nyoszolya felé, ahol kollégiumi diákok között nagy szegénységben éldegélt.

*

Misztérium a története és ez a misztérium mostanában éppen úgy érdekli a modern magyar embereket és az ifjúságot, mint egykor nagyapáinkat Petőfi Sándor

viselt dolgai nyugtalanították, amikor erről a költőről az a hír terjed el, hogy nem jön többé vissza az élők sorába. Petőfivel foglalkozott a magyar tizenkilencedik század második fele; Adyval azonban a mostani esztendőben törődik a magyarság, amikor még a történelmileg képzett emberek is hajlandók elfelejteni a történelmi rezónt és azt mondják, hogy a legnehezebb éveket éljük... Pedig volt tatárjárás is Magyarországon.

*

Nem a véletlen műve, hogy Ady Endre és költészete olyanformán érdeklí a mai magyarokat, mint a szívba-jos embert az ütőerének a lüktetése és a másodperceket jelző kis óramutató... És a szívba-jos feje fölött kakukolnak öreg konyhaórák, amelyek azt hirdetik, hogy a mai betegségnek az előidézője éppen ez a vers-kuruzsló volt, aki tudatlan és vakmerő kézzel nyúlt be a lelkekbe... Míg más, finomabb, az időjárást is mutató óraszerkezetek: természetesnek mondják Ady megjelenését a maga korában: — jönni kellett a lázadó, forradalmas, üszkötvető, tüzet arató vidékifinek, amint a tizenkilencedik század közepéről már magától érthetőnek véljük a Petőfi megjelenését... Csak a »beteg« hallgatja lehúnyt szemmel szívének kihagyogató dobogását; valamint ennek a rímeiben beszélő vendégnek a szavait, amint betegségének történetét mondogatja el... A különös költőnek nincs egyetlen olyan verse sem, amely más korban születhetett volna, mint éppen abban a korszakban, amelyben a költő élt. Ady Endre költészete mindenkor útbaigazítója lesz azoknak a vándorlóknak, akik a jövő, messzi éveiből visszakalandoznak ezekbe az időkben, a huszadik század első fertályába, amint Ninive romjait is fel szokták keresni a passzionátus utazók. Adyt kell majd csak olvasgatniok unokáinknak,

hogy pontosan ráésszmeljenek azokra az álmatlanságokra, feszültségekre, nyavalyákra, amelyek nagyapjukat nyugtalanították.

... És ezeket a keserves zsoltárokat, amint Ady Endre örömtelen, boldogtalan költészetét lehetne nevezni: ott kezdi fújni Debrecenben, ahol magyar átoknak ezidőtájt (talán még napjainkban is), a gyesznóbetegséget mondják. Ebből az öröms, ürmös, zsiros, dongós, flegmatikus városból indul el valójában a költő, aki a szív-tépő nyugtalanságoknak lett a megtestesült magyar dalnoka.

— Hiszen szenvedett Csokonai is, — mondják azok, akik a költők rokonságainak megállapításaival foglalkoznak, — mégis visszatért Debrecenbe. De Ady sohase ment többé Debrecenbe és ezért volt boldogtalan. Minden másként történik, ha Debrőben marad.

Mit felelhetünk erre a debreceni kiszólásra? Csak azt, hogy Csokonait Ady előtt úgy volt szokás emlegetni, mint a legboldogtalanabb magyar költőt. Nem, még őt sem vidította fel az az ucca, amelyet Vigkedvű Mihály uccának neveznek és nem örvendezett Sokkalapú Tóth Jánosnak sem, aki minden nagyvásárkor azzal tette magát nevezetessé, hogy új kalapot vett. Basahalmán innen talán csak Than Gyula érezte magát jól Debrecenben, akit a leggazdagabb regényírónak mondanak. Vértesi Arnold, aki ezer elbeszélést ad ki füzetekben: már anyagi bajok miatt vándorol el Debrecenből. Szabolcska Mihály, aki az ifjúság költője a kollégiumban: ugyancsak elpályázik Debrecenből. Az egykori Telegdi, aki a legrégibb könyvkiadó volt a városban: már Arany János Toldiját is csak úgy tudja eladni, hogy ponyva-füzetekben árultatja a nagyvásárokon. Bugyi János taligás történeteinek a kedvéért ellenben új élclapok kelteznek a városban (Villám, Dongó), Csáthy és László



Albert a könyvkereskedők, nem gazdagodnak meg a pesti könyvek árulásából, ellenben annál inkább gazdagodnak a többi nevezetes debreceni kereskedők. Kuczik uram, a hentes, Csanak, Bosznay, Koncsek, Rittl, Kaszanyiczky, Huszár, akik a máramarosi pájeszes zsidóknak árulják portékáikat. A Debrecen-Nagyvárad Értésítőben, az ország legrégebbi ujságjában külön rovatot nyitnak a hirhedt csavargónak és verekedőnek, Orvos Gyurkának a viselt dolgai leírására, ellenben akár mint nézegetem a régi debreceni ujságokat: nem akadok különösebb nyomára, hogy Ady Endre ott megfordult. Aminthogy Petőfiről sem tudnánk debreceni élményeit, ha ő maga meg nem írja versben. (A hölgyvilágot meg pláne hiába háborgatnánk Adyról való kérdéseinkkel. Az Ady-korabeli nők legfeljebb a széptermetű és ünnepélyes Wolafka Nándorra, a nagy-prépostra emlékeznek, aki a kálvinista Rómában a katolicizmust felvirágoztatta; valamint Bárány (Bernfeld) Ignácra, a zsidó hitszónokra, aki ugyancsak kedveltje volt a nőknek.)

*

A Három Hollóban, ahol Ady Endrével már pesti hirlapíró korában Debrecenről merengve, vidulva vagy búsan beszélgettünk, a költő felrikkantott:

— Már csak azért is szeretnék még egyszer Debrecenbe menni, hogy azt a sarkantyús zsidót, azt a Turai Farkast láthassam!

(Ez az egy polgár hordott sarkantyút és az is cupringer volt.)

És a legboldogtalanabb költő megint csak mosolygott, mint Debrecen előtt mosolygott ifjúságában. Nagyon sajnálta, hogy már nem írhat az öreg Sichermann Hermann lapjába — a Debrecen-Nagyvárad Értésítőbe

verseket, pedig az öreg ember két forintot adott neki minden verséért és biztatgatta, hogy csak máskor is írjon... A Három Hollóbeli éjszakákon ismét a vidéki éjszakák lovagjává avanzsírozott a költő és maga elé mélyedt:

— Talán többre viszem, ha ott maradok vala munkatársnak az öreg Sichermann mellett. Az volt az egyetlen mecénás, akivel Debrecenben találkoztam.

... És órákig tudott volna az öreg lapkiadóról beszélni, aki praktikus ember módjára cselédszerzőirodát is tartott a kiadóhivatalban és két ezüst forintot fizetett egy versért... Csak arról az emlékezetes debreceni hölgyről nem szólt soha, mert a költő gyöngéd és lovagias ember volt. Pedig ezt a hölgyet kevésbé felejthette el, mint az öreg Sichermann.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár



**AZ UTOLSÓ NEGYVENNYOLCAS HONVÉD:
FEJÉRVÁRY GÉZA,
I. FERENC JÓZSEF KIRÁLY BARÁTJA**

Az utolsó negyvennyolcas honvéd! — halljuk még napjainkban is néha, mert minden márciusi ünnepségen előkerül valahonnan egy öregember, akinek egyébként az őszi szél szokta lengetni csizmáit a padláson, — a

Talpra magyar-napján pedig kifeszíti a mellét a száz-
esztendősi hadfi!

(Dehogyan jut valakinek eszébe vitára kelni nemzeti
ereklyénkkel, szabadságharcunk eleven lobogójával, —
pedig az elemi iskolás kisgyermek is kiszámíthatja az
ujjain, hogy ama bizonyos utolsó negyvennyolcas hon-
védnek, ha valóban élne: olyan öregnek kellene lennie,
amilyen Matuzsálem volt.)

Hát nem is ezekről a szent öregekről akarok beszélni
most, maradjanak ők csak továbbra is dekorációnak az
ifjúság ünnepélyein ama diadalmasan égbenező Petőfi-
szobrok környékén, amikor gyermekkori tüzek lobog-
nak fel bennünk, holott egyébként a könyvkereskedők
állítására szerint a magyar szabadságharc félisteni törté-
netének az olvasgatása mostanában kiment a divatból.
Mintha mindenféle nagy veszteségeink, megjavíthatatlan
bánataink, kimondhatatlan áldozataink, — amelyek arra
voltak szükségesek, hogy a mostani évek búbánatos
történelme létrejöjjön: — önfeláldozásaink között fel-
áldoztuk volna ama csodálatos, tizenkilencedik század-
beli legendánkat is, amely legenda generációkat szépi-
tett és nevelt; generációkat, amelyek Magyarország
történetében oly hatalmasan következnek egymásután,
mint a piramisok. Ezek között a piramisok között kell
keresni az „utolsó negyvennyolcas honvédet“ is, nem
pedig a mai napság mutatkozó öreg fatörzsekben, ame-
lyek valamely véletlen folytán ittmaradtak.

*

Így például nem szabad megfeledkeznünk Fejérváry
Géza báró tábornagy úrról, a Mária Terézia rendjel
tulajdonosáról és I. Ferenc József személyes jóbarátjáról
sem, amikor szemlét tartunk az „utolsó negyvennyolcas
honvédek“ fölött, — pedig ez az öreg miniszter nem

küzdötte végig Kossuth hadjáratát (sokkal későbbi keletű Szolgálati Emléklapja), de magatartása, viselkedése folyamán talán legjobb barátja volt az öreg katonapajtásoknak.

Valamiképpen olyanforma volt ez a barátság, amely öreg katonák között szokott kifejlődni, akik sokáig szemközt állottak egymással a csatamezőkön és a fegyverek falraakasztása után, egymás vállára fektetett karral üldögélnek és harag, gyűlölködés nélkül elbeszélgetnek a régi dolgokról... Olyanforma volt ez a barátság, amelyről az Új földes úrban emlékezik meg Jókai, aki mindeneknél jobban ismerte korát.

Szeretni lehet a sír szájáig, de gyűlölködés, haragtar-tás csak felborul valahol az élet országútján, mert ezeket a kerekeket a kocsikba nem azok a kovácsok illesztették be, akik a szeretetet kalapálják. Éppen a piros-szemű harag válik a legkönnyebben mosollyá; éppen az ökölbeszorított kéz nyílhatik igaz barátságra, amikor annak ideje elkövetkezett...

A magyar ellenzék felejthetetlenül gyűlölt Fejérváry Gézája volt az, aki az 1848/49-iki honvédeket komolyan és véglegesen kibékíteni akarta I. Ferenc Józseffel, akivel valamiképpen mégis csak illett haragban lennünk, — valamiképpen azon sem csodálkozhatunk, hogy ez a kemény ember nem tudja egykönnyen elfelejteni se a budavári csatát, se a debreceni trónfosztást. — A cs. és kir. táborszernagy vállalkozott arra, hogy az öreg katonákat kibékíti F. J.-fel, aki végtére ebben a korban ugyancsak nem volt más, mint egy öreg katona.

*

Hogyan gondolta ezt a kibékülést Fejérváry Géza?

Hát ez a régi katona, aki Ferenc József bizalmának mindenkori helytartója volt Magyarországon, — mint

akárcsak a pesti helyőrségi parancsnokok, akik arról gondoskodnak, hogy ebben a városban forradalom, de még csak nagyobb szabású tüntetés se történhessék, (a Lobkowitzok, a Forinyákok, az Edelsheim Gyulaiak, a Janszkyak, míg a civisek közül ugyancsak ezt az életcél tüzik ki maguk elé a Tiszák, a Podmaniczkyak, a főrendiházi Fortunátus Leók,) ez a régi katona akinek alakja, karikatúrája nélkül élclap nem jelenhetik meg ebben az időben: elhatározza egy szép napon, hogy a kibékülést ő keresi az 1848/49-iki honvédekkel.

Nem voltak ezek a honvédek akkor sem olyan félelmetesek, hogy attól lehetne félni, valaha is nagyobb zavart idéznek elő a békés, csendes esztendőben elcsittult országban. Ezüstfejű öreg urak voltak többnyire, akik javában kiülték már ruhájukat, kitaposták cipőjüket, mindenféle kendőket, sapkákat, papucsokat hordtak magukkal a meghülés (az ekkor divatba jött muszkánátha) ellen; némelyek még az érmelegítőt, a lábmelegítőt és a házipatikát sem hagyják otthon, amikor a mindenkori május huszonegyedikéken, Budavár bevételének napján országos nagygyűléseiket megtartják az új városháza közgyűlési termében.

Sokszor elnézegettem őket, amint örömösen nyújtogatják egymás felé a kezüket, mintha egy elmúlt esztendő viszontagságai, betegségei, szenvedései elől menekedtek volna meg a mindenéves találkozással.

Tudakozódnak étvágyak, kedvek, délutáni álmok, éjszakai nyugodalmak, kielégítő emésztések után, mint öregedő emberekhez illik. (A nagyapám, akiről később szó lesz, soha sem mulasztotta el a nőnemű kérdések feltevését sem, de hát már ilyen volt a természeté.)

Lehetett látni szép fekete magyarruhákat ama aranyrojtos nyakkendőkkel, amelyek oly kimondhatatlanul

jól festettek a férfiakon, különösen olyankor, ha azt valamely hűséges élettárs kötötte meg. A hivatalt is viselők elhozzák szalonkabátjaikat, amelyeket dehogy is kellett még a molyosodás ellen szűzdohánnyal kibélelni! Tiszteletes urak lépdelnek be tisztes ruházataikban és megérkeznek azok a reverendás katolikus papok, akikről az a legenda járja, hogy a forradalom alatt sarkantyús csizmát viseltek a csuha alatt. Szép öregedő férfiak, akikről bizvást el lehet hinni, hogy ama gólyafészkes, vidéki udvarházban üldögélnek, amint a Vasárnapi Ujság közönségesen lerajzolta őket. Az arcok sem lángolnak elkeseredéstől vagy vak szenvedélyektől, legfeljebb régi szüretnek emlékeitől; itt-ott megismerni közülök azokat, akik nem hallgatnak a házi orvos tanácsaira és még ma is hosszabb időt töltenek a disznótoros asztalok mellett... A szemeken pedig már többnyire elfoglalják helyüket azok az ablakok, amelyeknek üvegén át egyszerre másforma tekintettel nézegeti az ember az egész világot.

Dehogy is voltak ezek az utolsó negyvennyolcas honvédek forradalmárok, akik azon törnék tán a fejüket, — hogyan vehetnék be még egyszer Budavárát! Lejöttek Kassáról, Nyiregyházáról és mindenfelől az országból, mert az ilyen országos gyülekezések alkalmával még dívatban voltak a vasúton azok az olcsóbb zónajegyek, amelyekhez kvártély-jegy, ebéd-jegy, sőt látogatójegy is járult valamely mulatóhelyre. Ezeknek a mindentudó jegyfüzeteknek a kedvéért is érdemes volt már útrakelni, a Szikszayban meggáblizni és a vadpecsenyéiről híres Lippertnél őzcombot enni. — A karzatról, ahonnan elnézegettem az öregurak felvonulását: bizony nem lehetett észrevenni, hogy forradalom van a levegőben!

Pedig hát már javában útban volt a forradalom, amely az öregek barátságát darabidőre úgy szétrob

bantja, hogy azt Kuskó István, a kolozsvári 1848/49-ik Honvédlapok szerkesztője se tudja rendbehozni.

Ezt a forradalmat pedig Fejérváry Géza idézte elő.

*

... A táborszernagy lehetett jó híve Ferenc Józsefnek, de a politikához katonaeMBER létére nem konyított.

Megtudja egyszer, hogy lakik Nyiregyházán egy bizonyos idősb Krúdy Gyula, aki ott elnöke a Szabolcs-vármegyei 1848/49-iki Honvédegyletnek és arról nevezetes, hogy véresszájú, nagylármájú, bátor beszédű öregember, aki különösen híres ritka káromkodásairól is, valamint arról, hogy pokrócgoromba a „közlegényekkel“, alantasaival, mint akár komáromi kapitány korában, mikor felrobbant alatta Klapka puska poros hordója. (Nem sok baja történt emiatt az öregúrnak. Sőt puska portól égett arcát állítólag még érdekesnek is találják a mindenkori nők.)

Fejérváry táborszernagy és honvédelmi miniszter tudakozódní kezd az öreg harcfi után, — arra valóK voltak a főispánok, hogy az ilyen tudakozódásokra feleljenek. A következő héten Fejérváry Pestre hivatja idősebb Krúdyt, a zónavonattal és zárt ajtóK mögött kezd tanácskozni a kapitánnyal.

*

(Amint később megállapítható volt, Fejérváry Géza nagy szívességet akart tenni az 1848/49-iki honvédeknek, mert nagyrabecstülte az öreg katonákat.)

Tervezetet dolgozott ki, amely szerint a honvédek csekélyke nyugdíját, (amely dobányzásra is kevés volt az átkos trafik miatt), kétszeresre felemelni, hadd élhesen meg a nyugdíjból minden egyes arravaló ember. (Az állami adóhivatalok, amelyek a nyugdíjakat kezel-

ték, már bizonyos utasításokat kaptak arranézve is, hogy az 1848/49-iki honvédek illetményeit különös gonddal kezeljék, sőt arra némi előlegeket is folyósíthatnak. Ilyen nagy hatalom volt akkor Fejérváry — még az adóhivataloknak is parancsolt.) Ezenkívül gondoskodást ígért arról is, hogy a soroksáriúti Honvédmenedékház, ahol a negyvennyolcas hősök közül azok húzódtak meg, akik teljesen elárvultak: megnagyobbíttatik. Úgyis I. Ferenc József alapította ezt az azilumnak mondott kaszárnnyát — azokon az aranyakon, amelyeket megkoronáztatása alkalmából a nemzettől ajándékba kapott. I. F. J. tovább is pártfogolni akarja azokat, akik ellene valamikor a messzi múlt időben fegyvert fogtak. Nem kell ezután a soroksáriúti Honvédmenház lakójának azt várni, hogy mikor következik el karácsony vagy husvét napja, amikor az ország minden részéből skatulyaszámra érkeznek meg azok a szivarvégek, amelyeket egész Magyarországon gyűjtenek a honleányok és a honfiak, hogy emígy is kifejezzék nagyrabecsülésüket az agg oroszlánok, a „nagy idők tanúi“ iránt, amint ezt az elnevezést Rákosi Jenő kitalálja. A szivarvégek ezután is megérkezhetnek és a honvéd el is pipázhatja, ha bírja torkával az enyves, csipős dohány-neműt, miután azt hozzáértők üstökben kifőzték. De a honvédnek lesz más színivalója is ez embertelen pipatömedéken kívül. Fejérváry már utasította is a dohánygyárakat Fiumében és Óbudán, hogy azok mellett a virzsiniaszivarok mellett, amelyeket itt I. Ferenc Józsefnek külön gyártanak: az 1848/49-iki honvédek menháza részére is liferáljanak bizonyos dohányminőséget.

— Nos, és mit kell a bagóért táncolnunk? — kérdezte idősb Krúdy Gyula, aki nem volt mondható a legbutább embernek.

— Meg kell koszorúzni a honvédeknek a Hentziszobrot! — felelt Fejérváry Géza, mire nagyatyám sok-

kal gyorsabban fordult ki a szobából, mint amilyen gyorsan valaha Komáromban repült.

*

(Mit tudja már azt a mai nemzedék, hogy mi volt az a Hentzi-szobor, amely ott állt valaha bronzba öntve, a budai Szentgyörgy-téren, nem olyan messzire a Honvédszobortól!

Nevezték ezt az osztrák katonai szobrot arculütésnek: mondták ősvasba foglalt átoknak; káromolva emlegették nemzeti szerencsétlenségnek... generációk nőnek fel, amelyeknek a magyar keservek közepette legjobban az fáj, hogy Hentzi Henrik tábornok szobra Budán áll, pedig talán ez volt a legkevesebb jutalma a városparancsnoknak azért, hogy halálos vitézséggel eleget tett parancsának, — utolsó leheletig védelmezte a várat Görgei honvédei ellen!

De merte volna ezentekkoriban valaki elmondani, amikor a megaláztatástól vérbe borultan mentünk el a tábornok szobra mellett! Amikor még sejtelmünk se volt arról, hogy miféle megszegényítések várakoznak nemzetünkre a következő évtizedekben! Amikor még úgy hittünk a magyar szabadságban, mint a menyországban. Amikor még útban volt minden borús emlékezésünk nagyapáink gyönyörű harcairól, amelyben egyszégyenfa vala ez a katonai emlék!

És egy nemzeti remegés, imádkozás a kísérője minden tüntetésnek, amelyet a Hentzi-szobor ellen az ifjúság rendez! Amikor lélekzetvisszafojtva várjuk, hogy megmenekül-e ama bizonyos Szeless Adorján, szerkesztő és lapkiadó, aki a Hentzi-szobor ellen józsefvárosi kisvendéglők összebeszélései alapján végre elköveti merényletét: elduzzantván valamely békebeli pokolgépet, amelynek nagyobb volt a füstje, mint a lángja... A

„bombavető“ Párizsba menekül és a józsefvárosi kocsmákban aggódó kíváncsisággal várják a letartóztatásokat. Hiszen névszerint és személyszerint ismerik ama feketebajszos, megtermett lapszerkesztő barátait, akiknek nyilván részük volt a durranás előidézésében, valamint a merénylő megszöktetésében. De a kövér Ligeti, a nevezetes Sverteczky, a bolgár Ivkoff vendéglőjében hiába várják a titkosrendőröket, akik majd börtönbe hurcolják a hazafias felbuzdulás tetteseit: nem jön senki Inczedy Lászlóért, a poétaért, nem bilincselik meg Sáfár Lászlót, a függetlenségi szerkesztőt, futni hagyják a kis nihilista költőt, a szerencsétlen Pongrátz Bélát, legfeljebb az „Olvasd!“ című lapot kobozza el a főkapitány, amikor az nagyon is kérkedik a merénylettel. Senkinek se volt kedve és bátorsága a gyűlölt szobor robbantóit üldözni... És Fejérváry Géza arra kérte a nagyapámat, idősb Krúdy Gyulát, hogy ezt a hadiemléket koszorúztassa meg Budavár bevételének napján a honvédekkel.)

*

Az egykori „komáromi oroszlán“ valaha azon megseppesítéséből is magához tért, amelyet a puszkaporoshordó felrobbanása okozott, — ugyanezért arra az időre, mire háta mögött hagyta a honvédelmi minisztériumot, (amelynek ablakából Fejérváry Géza a Hentzi-szobor megkoszorúzását akarta nézni), „lezónázott“ a siklón, át-zónázott a Lánchídon, bezónázott az Erzsébet-körúti Lippert-féle vendéglőbe, (aminthogy a vidékiek ezidőtájt Pesten mindig „zónáznak“, amióta Baross Gábor kitalálta ezt a népszerű fogalmat), ahol az öreg szabolcs-megyei bajtársak adtak egymásnak találkozózt az ebéd idejére (és ugyanakkor főzettek egri bikavérben vad-disznót, pároltattak őzgerincet, valamint fenyvesmadarat, amely eledelekhez otthon, Szabolcsban, nem igen

lehet hozzájutni: e rendeléssel is fokozván a pesti kirándulás ünnepélyességét), a fehér asztal mellett bizonyos porció, jó emésztéshez szükséges káromkodás, valamint egy vadkanfő elfogyasztása után idősb Krúdy nyugodtabban kezdi mérlegelni a helyzetet.

Egyik oldalán ül Gaál Elek, a szabolcsmegyei honvédegylet alelnöke, csapatvezér a nagy időkben, tiszteletreméltó úriember, amilyen tisztelet minden időben kijárt egy ezerholdas nemesembernek... Gaál Elek ráklevest evett, — héjában töltve, hámozatlan ollójával, amire nagyapám kifejezte csodálkozását, mert Szabolcsba mindig hoznak elegendő rákot a Tiszáról. Gaál Elek mentegetődzött, hogy a felesége kedvéért eszik ráklevest, mert az asszony otthon megfigyelte, hogy a leves fogyasztása után G. E.-nek mindig jobb kedveszokott lenni. („Majd elrontom én mindjárt a kedvedet!“ — gondolta magában nagyapám.)

A másik szomszédja ama nevezetes öreg Mezőssy László volt, akinek Tarcalon, a király pincéje közelében volt a présháza; nem is indult el sehová hegyaljai boros átalagok nélkül. Szép piros képű, huncut mosolygású, pajkos beszédű, régi magyar világbeli úriember, aki az Erzsébet körutra néző ablakon át majdnem kigurította a szemét a cifra pesti nők után... „Özvegy ember vagyok, nekem már szabad“, — mondá az egykori csatavezér. (Akkoriban halt meg gyermekágyban a felesége, miután a világra hozta az utolsó gyermekét, M. Bélát, a későbbi gazdaminiszttert.) Az öreg K. Gy. megint csak fenyegetődzött magában, hogy így, meg amúgy, majd leszoktatja ő Mezőssy Lászlót a pesti frájlák nézegetéséről.

És kipakolt az ügyel, amelyért Fejérváry Géza magához „cítálta“.

Nem dőlt össze a vendégfogadó... Kicsit elsápadtak a szabolcsi arcok, de ezt a napégettség miatt nem igen

lehetett rajtuk észrevenni. Csak az öreg Muraközy hörgött az asztal végen, de hát az csak tollnok volt a Honvédegyletben és különben is csak alhadnagyságig vitte a hadjáratban. Sőt darabidő mulva Gaál E. még egy porció ráklevest rendelt a pincéernél, Mezőssy pedig éppen azon volt, hogy utána vetemedik valamely uccánjáró nőszemélynek, aki a bokájánál felbillentette a szoknyáját. (Mit csinálna a pesti uccán manapság az öreg borász?)

Végre is az Elnöknek az ebédelés vége felé, — mielőtt szétoszlának a jó szabolcsiak ama cédulákra írt teendő elvégzésére, amely cédulákkal otthon a feleségük megtömte a zsebüket, — valamely határozatot kellett mondani az országos nevezetességű ügyben. Kijelentette tehát az Elnök, hogy az ügy további megbeszélése céljából érintkezésbe kell lépni a soroksáriúti Honvédmenhely parancsnokságával, — emlékezetem szerint Szentimrey Kálmánnak hívták a parancsnokot, — mert a szabolcsiak nem vállalhatják egyedül a felelősséget.

*

Napokig folyt aztán az öregek tanácskozása abban a soroksáriúti sárga házban, amelynek vasléces kerítése mögött, az udvaron mindig mutogattak a pesti tanítók gyerekeiknek néhány őszbeborult, hatalmasan pipázó negyvennyolcas honvédet, akinek nem volt más dolga, mint az udvaron üldögelni, hogy a gyermekek és vidéki felrándulók megbámulhassák őket. Ah, ezek a szegény öregek, akiknek jelenléte nélkül a függetlenségi érzelmű józsefvárosi kocsmákban nem volt elképzelhető hazafias ünnepély, de még disznótor és keresztelő sem: törődtek is ők akkor Hentzi tábornokkal? Törődtek a mindennapi leveskékkel; megszámlálgatták (és gyakran takarédba rakták) csekélyke zsoldjukat; köhögtek versenyben a lecsipentett szivarvégektől, (amelyeket a régi magyar

úriember nyomban mellényzsebébe csúsztatott „honvédek“ részére) és beszélgettek a betegségeikről... (Sokat megfordultam közöttük, amikor a vége felé éppen az itten szereplő idősb K. Gy. lett a parancsnokuk, de soha se hallottam, hogy Isaszegről vagy a branyiszkói rohamról esett volna szó közöttük, ellenben annál több megbeszélés tárgya volt a nem szelelő pipaszár vagy az álmatlanság. Napóleon nevezetes gárdistái sem lehettek másféle öregemberek, amikor idejük elkövetkezett.)

Mit szólhattak volna ezek az ősz vitézek a kardbajszu Fejérváry Géza indítványához, aki dupla zsoldot, külön dohányporciót ígért nekik, mint akár roham előtt egykor a vezérek? — Legfeljebb azt gondolták magukban, hogy megint valami nevezetes temetés készül, amelynél az ünnepélyesség kedvéért a feketeforgós gyászvitézek mellett a barnaattilás 48-as honvédeknek is kell rukkolni.

*

Ám Fejérváry Géza nem egy könnyen engedett abból, amit a fejébe vett. (Még nem volt szüksége arra a nevezetes Szabó orvosra, aki naponkint egyenesre masszírozta a táborszernagyot az Andrásy úti villában, ahol a doktor hópénzt és kvártélyt kapott.) Megint csak hivatja hát idősb K. Gy.-t.

— Én megigérttem az uralkodónak, hogy Hentzi emlékét rendbehozzuk a magyar nemzet előtt. A honvédek katonák, tehát engedelmeskedniök kell, — patogott a miniszter.

Idősb K. Gy. (saját szavai szerint) arra gondolt a miniszter parancsa alatt, hogy az öreg honvédeknek lehet kurtavasra veretni, — ha takarodó után jönnének haza a menedékházba; lehetséges: őket katonai őrzéssel kitisztítani a ferencvárosi bormérésekből, amikor a policájnak nem akarnak engedelmeskedni, — de a ko-

szorút mégis csak annak adják, akinek akarják... Ama gyönyörű honvédszobornak ott Budán, vagy pedig a még tündöklőbb Petőfi szobornak emitt a Dunaparton.

...Odahaza, Nyíregyházán elnökösködhetett az idősb K. Gy. öreg honvédei felett, de itt mégis csak Fejérváry Géza tette le a garast, nyugodtan végig kellett tehát hallgatni a vén katonát, akinek arca (mint akár a puska-poros komáromi kapitányé) olyan szinezetű volt már abban az időben, mint a patina a régi fegyvereken. A hangja is mindinkább hasonlítgatni kezdett ama katonai kürtjelzéshez, amellyel imához vezényelnek...

— Mondja meg a honvédeknek, Elnök úr, hogy személyesen, névszerint, sarzsi szerint ismertem meg őket, mielőtt ebbe a dologba belefogtam volna. A csapatparancsnoknak tisztában kell lenni ama teljesítményekkel, amelyeket embereitől várhat a tűzben vagy a gyakorlótéren. Nos, én mostanában úgy érzem magam, hogy utolsó tábornoka vagyok az 1848/49-iki honvédeknek, bár a korom miatt akkor még nem szolgálhattam közöttük.

— Annál többet ismerhetett meg közülük a különböző stráfkompaniákban, ahová besorozták sánct munkára a honvédeket! — akarta itt mondani idősb K. Gy. a későbbi feljegyzések szerint, de a generális, aki civilruhájában, szárnyas kabátjában úgy festett, mint egy vidéki színész a regálebérlő kölcsönkért ruhájában: végérvényesen a katonai komandó-hangján beszélt a Szabolcsvármegyei 1848/49-iki Honvédegylet elnökével:

— Elrendelem tehát, hogy a Legfőbb Hadúrnak megadassék a tisztelet mindazon tiszt urak és legénységi állományban lévők részéről, akik az 1848/49-iki hadjáratban való részvételükért a megállapított nyugdíjakat húzzák, — nem ugyan a cs. és kir. katonai

kincstártól, hanem a m. kir. adóhivataltól, ez azonban végeredményben egyre megy...

(A hagyományok szerint id. K. Gy. katonás magatartásban hallgatta végig a tábornagy rendelkezését, bár katonai egyenruháját már 1850-ben eldugta egy szénapadláson.)

Fejérváry ezután öreg katona módjára barátságosan a vállára tette a kezét a másik öreg katonának:

— Ne bolondozzatok, gyerekek... Meg kell csinálni ezt a koszorúzást az öreg Prohászka kedvéért. Legyünk már egyszer okos emberek mi is, magyarok, ne mindig csak az osztrák.

*

A krónikás följegyzések itt némi hiányosságot mutatnak afelől, hogy mit felelt id. K. Gy. — de még arról is hallgat most az egyszer a krónika, hogy mit a k a r t felelni K. Gy. Csak annyi bizonyos, hogy az Elnök gondterhelte lépteit a Baltához címzett vendégfogadó felé vette, mert a jó szabolcsmegyei barátok mostsem mulasztották el az alkalmat a pesti zónázáshoz, miután az Elnököt hazafias missziójában nem lehetett egyedül útrabocsátani. Hiába, a felelősséget meg kell osztani ilyen országos jelentőségű dologban!

A Balta nem esik messzire a honvédelmi minisztériumtól, de id. K. Gy. úgy érezte, hogy mérföldes út tett meg, amint fáradozva, elborulva, gondba mertülve leroskadt a Balta egyik vörösterítékes sarokasztalánál hűséges barátai közé. (A jelentések szerint: az Egylet ama ügybuzgó alelnöke, G. E. éppen megrepetálta a pájsli-nak nevezett délelőtti eledelt, amelyet a Baltában ezidőtájt jobban főzött a szakácsné, mint akár a híres nyír-egyházi fogadósné, Rózsakertiné, [na, lesz mivel ugratni odahaza a darázsderekű fehérnépet.] Mezőssy László

nagy igyekezettel hallgatózott a várbeli harangok déli miséjére, de egyetlen szemrevaló nőt sem látott a Balta előtt elhaladni, holott Pesten éppen a déli harangszóra mutatkoznak az uccákon ama fehérnépek, akik után megfordulni szokás. „Ez is város, ez a Buda?” — mondta fogpiszkálója mögül M. L., amikor az elnök elreferálta a miniszteri kihallgatást. — Csak az elnök tartotta magát az ügy fontosságához és Muraközy alhadnaggal jegyzőkönyvbe foglaltatta a referátumát.)

... Hőseink bizonyára nem üldögéltek mindaddig a Baltánál, amíg a legközelebbi országos honvédgyűlés napja, így Budavár bevételének évfordulója is elkövetkeznék... Valószínűleg történtek azonkívül más események is embereink életében, amíg elértek az országos honvédgyűlés ama programpontjához, amelyben az elnökség előterjeszti indítványát a Hentzi-szobor megkoszorúzása ügyében... Nagy botrány kerekedett az öreg emberek között. Madarász apó a debreceni trónfosztást emlegette... Az indítvány ellen id. K. Gy. szavazott legelsőnek. Így aztán nem is koszorúzták meg a Budavár ostrománál elesett tábornok szobrát az öreg honvédek, akik tudvalevőleg lajtorján és kézi tusával nyomultak be valaha a várba.



SZEMERE MIKLÓS, DE GENERE HUBA, A MAGÁNYOS GAVALLÉR

I.

Ama másik Szemere Miklós, akiről az irodalomtörténelemből úgy emlékezünk, mint a lasztóci remetére, főleg verseivel tette magát nevezetessé: — mai hőstünk verseket nem írt, de annál több följegyzést tett notesz-

könyvecskéibe lóverseny-fogadásairól, kártyavesztésgeiről. De naplóz is, de ennek a naplónak nem emberek voltak a szereplői, hanem nemes paripák, amelyeknek futamodásait napról-napra figyelte.

... Amikor az élet sokféle körülményei között elnézegettem ezt a furcsa embert, gyakran megfordult a fejemben, hogy ez a férfiú, a régi osztrák-magyar külföldi diplomáciájának tagja, tulajdonképpen nem született arra a kalandos, játékos pályára, amelyet befutott, hanem egy fokkal kalandosabbra, amelyet a költők szoktak bejárni a csillagok felé menetelükben.

A játéknak volt nagytehetségű költője Szemere Miklós.

Zemplén vármegyei, egyszerű nemesi családból származott, amely jó darab ideig nem volt honfoglaló, tehát fejedelmi családnak elismerve, mint a Majthényiak, a Kálalajak, — végre első Ferenc József adta meg a hozzávaló engedélyt, hogy a valódi Szemerék melléknévül a de genere Huba jelzöt használhassák hivatalos okíratokon is. A legenda szerint a királyi elhatározásban nagyrésze volt egy sokat emlegetett bécsi színésznőnek, aki szép, antik bútorokat kapott Szemere úrtól.

Általában ez az úr mindig ajándékozott, könnyű kézzel, mint egy játékoshoz illik és könnyű szívvel, bölcs ember szokásaként. Akinek nem ajándékozhatott: azt megvendégelte, tejből vajban fűrésztötte, betegre etette asztalánál. Csak egyet nem ajándékozott senkinek: a barátságát.

*

Külsőleg zordon volt, mint ahogy gyermekkorunkban a rablólovagokat elképzeltük.

A hangja rendszerint panaszos volt, mint akár az igriceké, akik őseink ügyes-bajos dolgairól panaszkod-

tak; de ha fölemelte a hangját, hasonlított az a százestendős nádasok fölött reptülő szélkiáltó-madár hangjához. Ugyanezért sohasem dalolt, akármilyen megejtően vonta fülébe az öreg Berkes, majd Benczy Gyula, későbben az a kis tót cigány, Sovánka, akit a saját használatára hozatott az ország görbe részéből. Azt lehetne mondani, hogy zordon volt még mulatságai közben is, — nővel sohasem látták őt táncraperdülni, ha a táncoláshoz jött kedve, egyedül, magányosan járt el valamely különös, leventés táncot, amelyet tán manapság is járnak az öreg juhászok az alföldi csárdákban.

Egyébként külseje mindenben egyező volt azzal az embertípussal, ahogyan a történelemtudósok az ősz magyarokat leírják.

Zömöknek és széles vállúnak lehetne őt mondani, ha a sötétszínű európai ruházat nem segítette volna alakját kaszinóképessé tenni. Úgynevezett kerecsenszakálla volt, mintahogy Huba vezért látjuk ábrázolni a róla elképzelt képeken. Összevonta a szemöldökét, amikor valakit figyelmesen nézett, mintakár az az ázsiai előörs, aki először nézett szét a tokaji Kopaszhegyről az alant elterülő alföldi tájékon. A haja barna és sűrű volt, mint a medve szőre; a bajsza lógós, rendezetlen, amint keleti urak között dívik a bajuszvisélet. Testgyakorlat céljából ólommal bélelt, rövid pálcát hordott a kezében. És mondják, hogy nem mindennapi testierőről tett bizonyosságot, amikor egyszer, boros fővel az urak a kaszinóban összeverekedtek.

Még a kezéről kell elmondanom, hogy az ápolat volt, mint egy orvosprofeszoré.

Ha tehette volna, minden egyes kézfogás után megmossa. Rövid ujjú, széles kéz volt ez, amelyen sohasem volt gyűrű (bár az ékszert kedvelte); semmi jel sem mutatta ezen a kézen, hogy annyi sok teendője van ezen

a világon. Koldusoknak és egyéb szegényeknek ad az egyik percben, — míg a másikon tudatlan urak elől húzza el az aranyhalmazt egy ügyes mozdulattal. A vívólecke alatt szilárdan állott ebben a kézben a kard, sem az öreg Keresztesi, sem az öreg Santelli nem tudták kiütni, (vagy talán nem is akarták) —, ha pedig kártyacsomagot vett föl ez a kéz, a kártyacsomag mintegy megelevenedni látszott. Tisztelegve jöttek elő a hetesek és a disznók, a kártyakirályok és királynék, amikor a mester fölrázta az alvó paklit, mint a cél előtt szokás a versenylovat.

*

A bécsi Teréziánumban nevelkedett... mint ahogy a nagyralátó magyar családok ideküldték fiaikat, hogy kellő ismeretségekre és barátságokra tegyenek szert, amelyeknek majd az életben hasznát vehetik. (Később, a nemzeti elszegényedéssel megelégedtek már ugyan-ezek a céltudatos szülők, ha fiaikat a Ludovika Akadémia egy-egy alapítványi helyecskéjére tudták elrejteni.)

Akkoriban valóban olyan növendékei voltak a Teréziánumnak, akik bizonyosan viszik valamire az életben, ha nyugodtan megmaradnak abban az irányban, amelyet tanáraik kijelöltek részükre. Nyilvánvaló volt, hogy Ferenc József örökké uralkodik a monarchiában; — nyilvánvaló volt, hogy a bécsi Burgban a zsandárok legföljebb csak akkor teszik le lófarkas sisakjaikat, ha a II-ik Józsefről elnevezett szomorú traktusból szívderítés céljából pohár sörre a szemközti kis kocsmába mennek; — nyilvánvaló volt, hogy ezek az ifjak, akik a Teréziánumban a nagy császárnő emlékezetére szabott egyenruhát viselték : nem maradnak minden pártfogás nélkül azután sem, amikor az iskola falait elhagyják. Hőstünk

azonban csak nem keresztet vont azokra a délibábos tervekre, amelyeket az ábrándos zempléni rokonság kiókumlált.

*

Szolgált a követségénél Szentpétervárott. Amikor az az ezertornyú Moszkva vetélytársa volt és a cári palota rejtelmes, fehér asszonyairól, a nihilisták földalatti szervezkedéseiről, Szibéria vigasztalhatatlanságáról, Kaukázus hercegnőiről írott Puskin-költemények, valamint a Dosztojevszky-regények kezdtek eljutni Magyarországra is. Nem valószínű, hogy a tatárképű követségi titkár különösebb emlékeket hagyott volna hátra akár Alexandra vagy Tatjana hercegnő szívében, akár csak egy táncpalotabeli, elszánt vengerka emlékeiben, hiszen ezen a tájon a szép, hosszú bajszú, szőke orosz férfiak voltak divatban, akikkel legföljebb az ügyes francia táncmesterek kelhettek versenyre, — a tatárképűek közül maguknak a kánoknak sem volt valami különösebb sikerük. A pétervári expresz dohánybarna hálókocsija mindenjelentősebb lelki emóció nélkül röpítette hőstünket nyugat felé.

Sokkal érdekesebbek voltak azok az évei, amelyeket a római osztrák-magyar nagykövetségénél töltött. Az olasz vasútállomásokon még minden élelmes cicerone Garibaldi véres ingének egy foszlányával várta a magyar pasasérokot, de a „csizmán“ már visszavonhatatlanul a hosszúbajszú Umberto uralkodott. A férfiak kifáradtak a forradalmak ünnepeiben, az olasz nők ünnepélyei következtek, — azok a virágkorzók, karneválok, narancs-szüretek, amelyekről annyi émelygős rajongást olvastunk a nyolcvanas esztendőökben, a magyar írók tollából is. A cári főváros Volgakék-szemű hercegnői után észvesztő, cigányos, Néró baccháns-hölgyeinek

maradékai és Romolusz és Rémusz fiutódai jelentek meg a követségi bálon. Az ázsiai képű titkárnak itt némi sikerei is voltak a hölgyvilág környezetében, mert hiszen ezen a földön a patriciusnék mindig arra voltak büszkék, hogy ők tartják a szolgálatukban a lehető legkülönösebb rabszolgákat. Legalább is bizonyos római érdekeltséget enged sejtetni az a levelezés, amelyet az egykori követségi titkár még azután is évekig fentartott egy nemes hölgygel, miután a követségi szolgálatot véglegesen otthagya. A szolgálat megszakításának némelyek szerint az volt a döntő oka, hogy az idegen gavallér egy este barátaival betévedt a római nobilek kaszinójába, ahol becsületszóra százezer lírát veszített el a kártyán. Özvegy Szemeréné Zemplén vármegyéből ugyan nyomban elküldte a szükséges összeget, de egyúttal tudomására hozta fiának, hogy továbbra nem állhat rendelkezésére. Róma felől egy megcsalódott, hivataláról lemondott követségi titkár közelgett Pest felé, igaz, hogy üres volt a zsebe, de a névjegyére már odanyomathatta a neve alá, „R. et Imp. Chambellan“.

*

Az a római százezer líra Pesten hozogatni kezdte a kamatait... Nézzük, milyen volt az a város, ahol az olasz kockavetőök által okozott károkat majd megtéríteni kell.

Akkoriban, — sőt talán azóta is mindig — a negyedik kerület, az úgynevezett Belváros volt az a hely Magyarországon, ahol egy előkelő úriember életének javarészt eltölthette. A Váci és a Koronaherceg uccában még álldogáltak azok a heptikás külsejű, kanális-szagú emeletes házak, amelyekben a patricius-családok laktak, ahol eladó-lány is akadt a háznál. Ezeket az előkelő családból származott eladó-lányokat többnyire a hatvani-kapu közelében levő Arany Sas-szállodából volt szokás

megostromolni. Állott ugyan a Vadászkiirt, a Magyar Király, a Budapest és a többinevezetes fogadó a Belváros szívében, de az a vidékifi, aki nem csupán a mulatozás céljából járt Pestre, hanem modern argonauta módjára itt aranygyapjút akart szerezni: valamely babonaság folytán az Arany Sasban szállott meg, (hogy innen majd bizonyos idők multávaláttegye kvártélyát az öreg Glück által építendő Pannóniába.)

Itt dörömböztek a pestmegyei urak, akik mindenféle új csárdásokra tanították Rácz Palit vagy Berkes Bélát, amely csárdásokkal a közelgő farsangban a gazdag pesti kisasszonyokat akarták meghódítani. Itt lakott egy része, azoknak a „muskatérosoknak“, akik az öreg Dumas regényeiből jöttek Pestre és itt „terrorista“ név alatt működtek a közeli Fiume-kávéházban. Steuer Gyula, a kávéház megalapítója megértően bólongatott, hiszen ő is volt valamikor fiatalember. (Itt tanyázott a híres Vidats Jancsi, aki nagy erejével tűnik föl. Ráth Karcsi, aki fogadásból üti pofon az első szemközti jövő embert az uccán; Kossa Feri, Kauser Jenő és a többiek, akikről a Krúdy-regényekben olvastunk.) Ebédelni a Pipába vagy a Szólólevélhez jártak az Arany Sasbeli gavallérok, mert a Sas eldugott, udvarfelé eső ebédlőszobájában nem igen találkozhattak azokkal a bőrszényű vidékiekkel, akiket az uccai élet forgatagából könnyűszerrel kiszemelhettek akár a Szikszay sarokablakából, akár a Korona kávéház lózsijából. Esténkint a Flóra-Saal vagy a Blaue Katz járta, ahol D'Artagnan más hiányában a csapos-legénnyel vívott párviadalt, míg a többi „testőrök“ az akkori Pest primadonnáinak, Waldau Zsanettnek, a Niemayernek, a Honettnének vagy Mírci Lénernek tették a szépet. Nem volt haszontalan dolog az itteni éjszakázás, mert itt szokott éjfél tájon megjelenni Albert, a velszi herceg is a mellé szolgálattételre beosztott Es-

terházy gárdaezredessel, valamint Rez Oceánával, aki ama nevezetes cirkuszigazgatónak volt lovaslánya. De ide zúdultak be kocsmajárás után azok a hetýke vidéki emberek, akik otthon, hazájukban legfeljebb pirosszegélyes sláfrokban merészelnek járni ilyenkor, itt azonban arasznyira kidagadt a mellük, amikor bemutatkoztak a „testöröknek“.

— Csak idevalók vagyunk a szomszédba, a Nyírségbe.

— Oda, ahol csak annyi a differencia, hogy Tiszalökön kilökik az embert, Tiszadobon meg kidobják?

*

... Jobb híján ebben a társaságban kezdte újra fölvenni pesti pályafutását a tegnapi követségi titkár, az Arany Sasban bérelt ő is szobát, habár soha életében nem hódolt mértéktelentül sem az itálnak, sem a nőknek. De társadalmi rangja nem igen segíthette őt előkelőbb környezethez, habár, mint a diplomáciai testület tagja, természetyszerűleg tagja volt a Nemzeti Kaszinónak is.

Ő, de ez akkoriban még nem volt olyan nagyjelentőségű dolog, mint a későbbi években, amikor a fertálymágnások és az igazi mágnások Tisza Kálmán politikája révén szemközt kerültek egymással.

Az öreg Tisza adta ki a jelszót, hogy a magyar közeposztályt meg kell menteni a biztosan bekövetkező pusztulástól.

Ha történelmi regényt írnék, sok mondanivalóm lenne erről a dologról, — utóvégre itt kezdődött Magyarország egyik legkülönösebb korszaka, az emelkedés, a dolyf, az uraság, a panama atyafiságos korszaka, amely nem is végződhetett másként, mint a bekövetkezett hősi halállal. Ebben az időben vállott szinte nóbel-divattá

(amelyet mindenkinek meg kellett tartani, mint akár Kalocsa Róza illemkönyvének a paragrafusait) az a szokás, hogy a körülbelül egyrangú, egyforma származású férfiak, „letegeztek“ tekintélyesebb, idősebb urakat, igaz, hogy mindig megadták az urambátyám címet is. A régi magyar urak, még ha vérszerint való rokonság fűzte volna össze őket, akkor is nagyon mértékletesen bántak a tegeződéssel. Inast, hajdút, parasztot volt szokás te-nek szólítani. Igazi úriember a feleségét is magázta.

(Mielőtt ettől a témától, e múlt századbéli Tiszakorszakbeli találmánytól végleg elválnánk, meg kell azt jegyeznem, hogy a téglási Dégenfeld-kastélyban, ahonnan Tisza Kálmánné származott, hangzott el legelőször ez a szó: g e n t r y, amelyet Magyarországon mindenki fölkarolt. Gentry volt a vármegyei útmester, ha ypsziionnal írta a nevét és gentry a földesuraság, aki még valamit megmentett ősei vagyonából. Ebben az egy szóban sikerült a szertehúzó magyar középosztályt Tisza Kálmánnak egyesíteni, hogy aztán úgy megnyergelje, mint se azelőtt, se azután nem sikerült senkinek. Az öreg Tizáné, bár Dégenfeld-kontesz volt, külsőségekben nagyon szerette az egyszerű, falusi kálvinista papnékat utánozni. Ha Gesztről Szalontára ment kocsiján, kalapot tett ugyan a fejére, de a kalapot fekete fejkendővel kötötte le. Tisza Kálmán is megmaradt halála napjáig a g e n t r y vezérének, mert nem fogadta el sem a többször felkínált grófságot, sem báróságot. — Bár a műveltebb emberek már akkor is tudják Magyarországon, hogy Angliában, ahonnan ez a szó ered: egészen más jelentősége van a gentry-nek, már javában alakulóban van az Országos Kaszinó, amelyet manapság is rövidesen Gentry Kaszinónak szokás nevezni.)

Így verte az első éket Tisza Kálmán a magyar társadalomba. Hősrünk a Nemzeti Kaszinó mellett maradt,

miután amúgy is rövidesen bontani kezdik az újvilág-uccában az Arany Sast, hogy az új nemesi kaszinót felépítsék helyére.

*

A Nemzeti Kaszinóbeli öreg urak, akik eddig békeségben olvasgatták a bécsi lóverseny-újságokat, vagy forgatták a londoni képeslapokat, ijedten néznek körül, amikor az eddig szinte ismeretlen ifjúság betódul a hatvaniuccai kapun. Grófok és bárók voltak ugyan valamennyien a jövevények, de idáig legfeljebb annyit lehetett róluk hallani, hogy Herzmann söntésében próbálgatták ki erejüket a fiákereseken. A kaszinóban napról-napra megjelenik Berkes cigánybandája, a velszi herceg is itt vagdalja földhöz a pezsgőspalackokat. Takova grófja, az exkirály itt töntörög dagadt szemeivel és délszláv álmodásával, az éjjeli fiáker, amely lassú, megbízható tempóban szokta hazafelé szállítgatni már éjfélután a kaszinói urakat közeli lakásaikra, még hajnalután is alig győzi a fuvart. Tarkamellényes, sanda tekintetű lókereskedők, wisky-szagú idomárok és szerződéskereső zsokek tanyáznak a kaszinó előszobáiban, akiknek valaha ide belépniök sem volt szabad, akik valamennyien egy újonnan feltűnt kaszinói-alakra várrakoznak, Szemere Miklóstra, a tegnapi követségi titkára. Annyi bizonyos, hogy a Matchless-Comp, amely az újonnan alakult versenystálló neve volt, nagy szerencsével kezdi szerepléseit a tavaszi lóversenynapokon. Régi turf-látogatók, akik saját előadásuk szerint a kisujjukban hordozzák a több évtized előtt megjelent Turf-Kalendereket is, tanuságot tehetnek a szövetség sikerei mellett.

De nekünk nem célunk most a zöld gyepre kalauzolni olvasóinkat, hiszen mindnyájan emlékezhetünk rá, hogyan tette népszerűvé a pesti lóversenyt Baththyány

Elemér, hogyan szorították fel az emelvényekre a kockottok és a polgárasszonyok a mágnás-hölgyeket és ugyanekkor a szabadnapos pincérek az urakat, akik valóban rajongó áldozatokat hoztak a sportért.

Más úton kövessük tehát hősrünk nyomait, mert hiszen a lóverseny körül való szereplésében kiismerhetetlen volt ő, — ravaszabb bármely főkupecnél, aki a lóverseny hazájából, a szigetországból valaha útrakelt, hogy a kontinensen bizonyos zsákmányt találjon. Egykedvűségénél csak lovai hűsége volt jellemzőbb, amelyek legtöbbször figyelembe vették a gazda szándékát, amikor orrukat átnyomták a célkarikán.

*

Nézzük meg őt új otthonában, a Griffből lett Pannonia-fogadóban, ahol az udvari traktusban mindig olyan levegőben élt, mintha történetesen nászútasok fülledt ágyait szellőztetnék a folyosón.

Életmódjára nézvést igénytelenebb volt, mint egy trapéz-művész, akinek józanságból és testi erejének egészségéből kell magát fentartani. Viszont jellemére nézve gőgösebb volt, mint a becsületére legkényesebb szépasszony, aki sohasem tesz semmit, amiért rosszat mondhatnának reá a városban.

Napjának nagyrésze levelezéssel telik el, mert diplomata korában megtanulta, hogy a kabinetekben azért tartanak írnokokat és titkárokat, akik jobbra-balra elküldözzék azokat a leveleket, amelyek arra jók, hogy a fejedelmek udvariasságát sehol se felejtsek el... Levelezésben van jóformán az egész külfölddel. Angliában éppen úgy vannak barátai a lordok között, mint a tiszterek között. A lordokkal világpolitikáról konverzál, a lókupeccekkal bizonyos lovakról, amelyeket ekkor meg ekkor nagyobb összeggel szándékozik megfogadni, hogy

azok győzelmes futásukkal bőségesen fizessenek a bizalomért. — És amikor elmegy az angliai posta, beszéljta Pályi Ede doktort, akivel legalább félórát eldiskurál a magyar politikáról.

A bécsi vonat mindig sok újságot és levelet hoz, mert a császárvárosban talán több ismerőse és barátja van, mint Pesten. Van dolga a lilitintás kalamárisnak, amíg minden egyes levélre elmegy a megfelelő válasz. Néha gyertyát is kell gyújtani e levelek lepecsételéséhez, mert pénzküldemények kelnek útra olyan emberek részére, akiknek némi hálával tartozik, vagy akik még az életben hasznossá válhatnak. Persze, nem a Rothschild bárával való levelezéséhez van szükség a pecsétviaszra, — a bécsi Rothschild iránt érzett barátságát már akkor dokumentálja, amikor körülbelül kétszer annyi letétet helyez el pénztáránál, mint a Bank of Englandnál.

Ellenben élnek Bécsben is barátai a Jockey-Clubban, akikről nem szabad megfeledkezni Pesten sem.

Öreg hercegek, akik már senkitől sem kapnak levelet, — vagy fiatal grófok, akik nagy kitüntetésnek veszik, ha egy olyan tekintélyes sportsmantól, amilyennek Nic. von Szemerét ismerik a monarchiában, levelet kaphatnak. És ott laknak a régi iskolapajtások, akikkel együtt tanult valaha a Teréziánumban, akiknek egyrésze magasrangú hivatalnok lett az Udvarnál vagy valamely legmagasabb Házhoz tartozó minisztériumban, akik majd bécsi időzése alatt a Sacher-szállóban fölkeresik, hogy elmondják a legfrissebb pletykákat az udvar és az arisztokrácia köréből.

*

És még lakik valaki Bécsben, akinek tiszteletteljes megközelítése most már nagyobb feladatot ró hősünkre, mint ama öreg mágnásasszonyok meghódítása, akik

Szent István napjának délutánján a Ferenc barátok templomában imádkoztak, hogy egy Eltoli nevű versenyló híven fusson a városligeti gyepen. — Ez a megközelítendő hölgy senki más nem volt, mint a Burgtheater művésznője, az új csillag, aki a monarchia egén feltűnedezett.

Az öreg barátok már régen besugták Bécsben, hogy I. Ferenc József Hietzingben egy kis kerti kapun szokott délután a művésznő látogatására járni és kártyást játszanak kettesben.

Nos, hát ennek a hölgynek jóakarátát elnyerhetni éppen az volt segítségére Szemerének, akit mindig személyes ellenségének tartott, az osztrák császár.

II.

— Jer, szép emlékezet, kísérlj el a bécsi uccákra, ahol egykor ifjan és vidéki gigerli módjára járkáltam, mert bizony itt a pesti gavallér egykor nem sokkal számított többet, mint valami vidékifi.

Kékfátyolos, kerek, fehér, úgynevezett Girardikalapban, Duna-kék szemmel, és Stefánia-szőke hajjal robognak fiákereiken a nők a nyári Bécsen át, — hinnéd, hogy fiatal komornák valamely főhercegasszonynál, pedig csak egy külvárosi színház művésznői. — Betévedsz a hűvös Rathauskellerbe és olyan tekintélyes, roszbőf-képű, lógós-arcú férfiak söröznek körülötted, mintha valamennyien civilbeöltözött öreg főhercegek volnának, pedig talán csak nyugalmazott hivatalnokok, vagy grábeni házmesterek.

A fiatalság üde szemmel nézi a dolgokat: ezért sem érdemes már megöregedni.

Mennyi illúzió és gyönyör a Ronacher-hölgyektől egészen a Sacher főtt marhahúsáig, amelyről azt tartotta a legenda, hogy a legjobb az egész osztrák-magyar

birodalomban! Itt jöttek velem szemközt azok a félre-
csapott keménykalapos, pepitanadrágos férfiak, akikről
nem lehetett az első pillanatban megítélni, hogy nép-
énekesek-e, vagy a népvigalom közé elvegyült hercegek
volnának? Itt köszönt legnagyobb Szemere úrnak
Holzer, a fiákeros, akit néha a pesti versenyekre is
lehívatott magához, de hajh, Holzer olyan megvetéssel
ült Pesten a bakon, mint egy vendégszereplő színész,
akit nem értenek meg a városban.

A régi Bécsért lehetett rajongani, — a kövér Sacherné
volt a legszebb alma minden világhírű gyümölcse között.

*

A Freudenauban többször láttam egy úriembert a
gyepen végigsétálni, akinek megjelenésekor Szemere
úr páholyában mindig fölemelte látcsővét, pedig azt
egyébként nem szokta volt megtenni, legföljebb lovai
futásakor.

Lengyel volt az illető úriember, — azilyen lengyeleket
a világon mindenütt meg lehet ismerni. Valamiképpen
sohasem változtak külsejükben azóta, mióta krakói és
kárpati kolostorok falaira festették magukat kegyúri
korukban, mint valami szenteket, akiket a népnek köte-
lessége imádni.

A lengyel fiatalembernek galíciai kormányzó volt
a testvérbátyja, a családi birtokaik benyúltak mélyen
Oroszországba, az erdőikben még bölényre vadásztak,
— a bécsi sportlap-szerkesztő, akinek hivatásánál fogva
mindenkit kellett ismerni Ausztria-Magyarországon,
odavetőleg megjegyezte, hogy tudomása szerint a Po-
toczkiak körülbelül akkora földdarabbal rendelkeznek,
amely megfelel a régi Magyarország területének.

— Úgy gondolja? — szólalt meg száraz hangon
Szemere úr.

Néhány nap múlva megtörtént a nevezetes kártyacsata a lengyel fiatalember és Szemere úr között. Az eredményt csaknem mindenki tudja: körülbelül másfélmilliót veszített el becsületszóra a galíciai uraság. Három nap múltával Ferenc József parancsára a bécsi rendőrfőnökség hazárdjáték miatt hősrünket kitiltotta Bécsből, mint alkalmatlan idegent, bár a kártyásjáték a kifogástalan Jockey-Clubban folyt le és Goluchowsky Agenor, monarchia külügyminisztere volt többek között az egyik kibic a játéknál.

... Nos, hát ezt kellett reparálni annak a drágalátos hölgynek, ahová Ferenc József a hietzingi kertajtócskán át ugyancsak kártyázni járt.

*

— Nem boldog a magyar! — mondta Szemere Miklós de genere Huba, a Széchényi serleggel a kezében. A S á n i-frizurás város messze elmaradt mögötte. Itt volt ugyan Pest, amely bizonyos borzongással, — az ő saját szavai szerint: „kiéhezett farkasszemekkel“ — nézte a télen-nyáron zárt hintót, amely úgy robogott végig a városon, mint valamely titokzatos fogat a középkori legendákból, amikor hatalmas vörös barátok ereszkedtek alá váraikból a polgárok vásárijaira, hogy onnan valamit elvigyenek. A sarcvető mélyen behúzódva, félig lehunyt szemmel, pipa-barna arccal, mint egy ópiumfüstös keleti bálvány, ül a magasra épített kocsiaablakok mögött, amíg elrobog a lóversenyter tájékáról, ahonnan éppen akkor mennek hazafelé az állásnélküli pincérek, makró-legények, hiszékenyek és hitetlenek, konyhapénzüket kockáztató polgárasszonyok és idegen pénzzel mulatozó bankhivatalnokok és átkozódva dobálják el veszített tiketteiket, hogy másnap reggel alig győzik őket összesepergetni a kertből a lovaregyleti szolgák.

— Nem boldog a magyar! — fejezte be felköszönőjét Huba vezér ivadéka a Széchenyi-lakomán és azt lehetne mondani, hogy sokan tüntetőleg tapsoltak a kaszinós hanyagsággal, lemondó fáradsággal és jól eltalált kiábrándultsággal szónokló férfiúnak, mert hisz az ebéden teljes számban megjelentek hívei is, akiknek sok beváttatlan bonját vagy egyéb becsületbeli adósságát őrizte asztalfiókjában. Tudomásom szerint volt valamely naplója, amely vörös marokénba volt kötve és ebbe a naplóba írta bizalmas följegyzéseit, esetleg adósságairól, valamint bizonyosan követeléseiről. Szemere Attila, az örökség gondozója, beszélhetne erről a naplóról, ha ugyan a nobilis gavallér halála előtt el nem égette volna különös stambuchját. A legenda szerint a Nemzeti Kaszinóban és a bécsi Jockey-Clubban minden második ember adósa volt a rettenhetetlen kártyásnak és bőkezű barátnak. Ő volt talán az utolsó magyar gavallér, aki évtizedeken át valósággal kitarította a leszegényedett kaszinóbeli társait, — igaz, hogy előzőleg néha ő nyerte el a pénzüket.

— Nem boldog a magyar! — visszhangzott az egész magyar sajtó ama téli vasárnapot követő keddi napon, amikor a budapesti lapok teljes terjedelemben megjelentek és bőséges hely jutott a Nemzeti Kaszinó-beli Széchenyi-lakoma leírására. Egyik-másik ujság terjedelmes kivonatban közölte a nevezetes pohárköszöntőt, de nem sokáig kellett várakozni a toaszt teljes szövegére sem, mert a Hornyánszky-nyomda azonnal munkába állott, amikor Szemere Miklós de genere Huba beszélt, vagy gondolt magában valamit. A sajtóban még lelkes, öreg hírlapírók ültek a szerkesztői asztaloknál, akik nagyot kukorékolnak, amikor egy ritka magot találtak napi kapargálásaikban. — Csathó Aurél, a könyvatos szerkesztője, akit házi hírlapírónak tekintett Szemere

úr, lihegve járta be az uraság kocsiján a szerkesztőségeket, állapotok csaknem kivétel nélkül beleegyeztek Csathó úr ama véleményébe, hogy Szemere Miklós érdekes pohárköszöntőt tartott. Vészi József és Braun Sándor, akit a fiatal hírlapírói kar vezértüknek tekintett, ellenben felháborodott és felemelgette a hazafi kártyás eseteit; ugyancsak torztükréből vette szemügyre a pohárköszöntőt a Borsszem Jankó akkori szerkesztője, Ágai Adolf is, akinek tán a legtöbb ellensége volt a régi Magyarországon.

De már a keddi napon jelszó lett Pesten:

— Nem boldog a magyar! — Mert hiszen akármennyi rosszat is mondanak az akkori Pestről: ez a város akkoriban élte fogékony ifjúságát. Az előző nyáron még a Goldstein Számi nótái zengtek a városligeti fák alatt, valamint a pesti aszfalton: télre már azt vágták oda az adósok hitelezőiknek, hogy:

— Nem boldog a magyar!

*
Országos Széchényi Könyvtár

Ámde az úgynevezett zsidó zsurnalisztika röpíthette nyilait a Pannónia-fogadó felé: a „fejedelem“ környezete csendes megvetéssel vette tudomásul az ellenvéleményeket, — habár maga a „fejedelem“ talán éppen álmatlanul töltötte az éjszakát és színes írónjaival sokszor megjelölte azokat a helyeket, amelyek neki különösebb fájdalmat okoztak az ujságok olvasása közben. Hiú volt, büszke volt, nagyigényű volt, — a legenda szerint többször kijelentette, hogy nagyobb rangúnak tartja magát akármilyen római szent birodalmi hercegnél... sőt, ha egyszer netán Magyarországon új királyválasztásról lehetne szó a Rákoson, honfoglaló családja nevében igényt jelenthetne be Szent István koronájára. Addig is csak legbelső környezete hívta „fe-

jedelemnek“, — furcsa és még furcsább alakok, amelyeket csak a régi Pest tudott produkálni: olykor született semmittevők, akik egy hízélgésre hajlamos úriember könnyennyiló pénzes erszénye körül kovácsolják kis terveiket, máskor félbenmaradt tudósok, költők és írók akik a külön uraság szeszélyességét arra szeretnék felhasználni, hogy legújabb találmányaikat világgá röpítsék.

Szinte gyűjtötte maga körül a csodabogarakat, mint a Jókai Magyar nábobja.

*

Volt ott elcsapott pap, aki a bibliát akarta megreformálni és ebből a célból ki is adott néhány füzetet.

Volt ott csodadoktor, aki a szellemi és testi éberséget úgy fejlesztette, hogy sötét szobában játéklabdákat adott páciensei kezébe, amely labdákkal zsonglírozni kellett.

Volt levitézlett politikai ügynök, aki lihegve jött európai szenzációk hírével, amelyek szappanbuborékoknak bizonyultak.

Volt álszerkesztő, akinek a lapja sohasem jelent meg, de a legközelebbi jövőre nagy programot tudott adni.

Volt félbenmaradt történelemtudós (Zarándy A. Gáspár), aki a Szemere-család történetét írta. Volt zsidó ujságíró és volt néppárti politikai megbízott. Volt lapja, amely Keresztények Lapja néven jelent meg Erdélyi Gyula szerkesztésében. A szentlőrinci birtokán berendezett ifjúsági céllövölde hivatalos lapjául megindította A Cél című ujságot. Egy darabig élesztgette a régi Fővárosi Lapokat is. (J. Virág Béla szerkesztésében) — még pedig lovagi hódolatból, mert ebben a lapban jelent meg valaha a dicsérő kritika a Nemzeti Színház volt művésznőjéről, akihez gyöngéd kötelékek fűzték. — És

ő maga is minden esztendőben írt egy két röpiratot, képviselőkorában mondott beszédeket, amelyeket ki-nyomtatott finom papiroson és megküldte ismerőseinek. Lakása, amely egyébként is valamely speditőr raktárához hasonlított útrakész ládáival: egy-egy új könyve megjelenése idején olyanszerű lett, mint egy könyvtárú maga-
magazinja.

*

A mogyoró-orru Szücs Pátrit elmozdították rendőrkapitányi állásából, mire a korteshangu férfiú Pestre jött és azt ígérgette Szemere Miklósnak, hogy majd megint felláztatja mellette a jogászokat. De Szücs Pátrira akkor már senki sem hallgatott a szerbuccai alma máterben, a pesti detektívek Hickory-botokkal voltak felszerelve, Szemere úr tehát a Szentlőrincen rendezett céllövészetek útján édesgette magához az ifjúságot. Adott is egy világraszóló vacsorát uradalmában, amikor három konyhán főztek: egy francia, egy török és egy magyar konyhán, Sokan emlékeznek még erre a lakomára, akinek a gyomra azóta tán felmondta már a jó egészséget. A bankettjegyekre pályázó hirdalmunkatársak francia pezsgővel locsolták egymást...

Egyáltalában nem ok nélkül nevezte el őt „Traktárovics“-nak egy szellemes magyaruccai hölgy, aki az öregebb grófoknak volt hajdanában a barátnője. Ez az úr ebédet adott minden lehető vagy lehetetlen alkalommal. Ebédeltette kaszinói kitartottjait, külföldi ismerőseit, képviselőtársait, választóit. Ebédet adott Bródy Sándor tiszteletére, Szikra könyve megjelenése alkalmából, Erdélyből Pestre jött mágnásoknak, a pápai nunciussnak... Nem is számított úriembernek az a férfiú, akit Szemere Miklós valamikor meg ne ebédeltetett volna. Mintha az egész élete örökös vendéglátással telt

volna el. Mintha reggeltől-estig azon törné a fejét, hogy kinek a kedvéért adja a dinét este a kaszinóban. Mintha kifogyhatatlan lett volna erszénye.

Hát meg kell adni: jó gazda volt minden pazarlása mellett, mutatja az a nagy hagyaték, amelyen halála után évekre menőleg pereskedik a Szemere-nemzetség. Nem volt ilyen nagy örökség régen Magyarországon.

— Hátha még nem ebédelt volna annyit! — szölt fejkargatva egy kurtanemes Szemere.

*

Ámde befejezésül térjünk vissza egy legendához, a bécsi művésznőhöz, akinek kártyapartijait az osztrák császárral oly éber figyelemmel kísérte Szemere Miklós.

Ferenc Józsefről azt tartotta a szólásmondás, hogy „Európa legelső gavallérja“. Az utókor hiába keresi ennek a közmondásnak a magyarázatát, — talán, ha Tóth Béla élne, ő ki tudná bogarászni a monda eredetét. Ám lehetett Ferenc József mindenkire gavallér: ama kártyás hölgy, aki őt délutánonként mulattatta, nyomasztó adósságokkal küzdött. Bizonyos, hogy F. J. nem tudott e dologról, de annál inkább tudtak a kémeek, akik ezt az adósság-ügyet hamarosan megsugták annak az egy embernek, aki merészelt segíteni F. J. kártyapartnerén. Hiszen ott volt Rothschild is, meg talán még akadt volna a monarchiában más erszényes ember is, akinek nem okozott volna nagyobb megerőltetést a kedves művésznő adósságainak kifizetése. De hát senki se mert F. J. háta mögött ilyesmit cselekedni, ki tudja, milyen következményei lettek volna a dolognak.

Csak Szemere mert. És nyert.

A művésznő elfogadta a magyar gavallér ajánlatát. A gavallér megtetőzte nagylelkűségét egy szalón antik bútorzattal, amelyet a művésznő kegyesen elfogadott.

A délutáni kártyapartiknál ezentúl valóban nem maradhatott védelem nélkül Szemere Miklós, ha neve a magas környezetben szóbakerült.

*

Anekdótás-könyvet lehetne írni erről a furcsa-magyarról, akinek nevét már életében legendákba foglalta a köztudat. Valamikor Rothschildról beszéltek annyit Magyarországon, mint a nagyerszényű Szemere Miklós-ról. Bizonyos, hogy egyszer majd regényes könyvet is irnak róla, mint akár Benyovszky Móricról, akár Kini-zi Pálról, akár Hány Jánosról. A lóversenytereken, a kártyázó, vagy lakomás asztalok mellett bizonyosan most is gyakran emlegetik a magányos gavallért, akinek bár nem volt családja, mégis a legnagyobb magyar családnak volt a feje: a soha ki nem pusztuló különöcök, megszámlálhatatlan tömegű furcsaemberek, ál- és valódi bolondok, ezermesterek, találmányosok, svindlerek családjának. Ő az a tizenkilencedik századbeli magyar különöc, aki épen, változatlanul jött át a huszadik századba. Mint a tizenkilencedik század magyar gyermeke, telve volt ábrándosságokkal, amelyeket csak egy paraszthajszál választ el az igaz költészettől. A lóversenyteri tribünön a cél felé törekvő paripák lovasai még sokáig látnak izgalmaikban egy holt úriembert, aki halálában megmerevedve emeli szeméhez a látcsövet és akiről majd csak akkor veszik észre, hogy halott, amikor tisztelői gratulálni akarnak neki lova győzelméhez... Amint Szemere Miklós halála a bécsi lóversenytéren bekövetkezett.



A FŐSZERKESZTŐ

Purjesz Lajos abban a korszakban kezdte a hirlapírást, amikor az elkeseredett magyarok régi, pörös írományaikkal, zsisros okirataikkal és egyéb ópapirosaikkal Kossuth Ferencet keresték fel.

Hál'istennek hazajött Kossuth fia, most már lesz valaki, aki nemcsak a rejtegetett Kossuth-bankókat váltja be, hanem a nemzedékről-nemzedékre őrizgetett igaz-

ságokat, követeléseket, jogokat, hagyományokat is készpénzzé teszi.

Kossuth Ferenc az Egyetértés főmunkatársa volt; a papnöveldeuccai ódon egyemeletes barokk-palotába fordult be délutánonként, a hátán két gombos, derekától szárnyasra metszett felöltőjében, amilyen kabátot azidőtájt azok az úriemberek viseltek, akik az elhízástól félnek. Még nagy reménykedéssel kísérik pókhálós tekintetükkel lépteit e férfiúnak azok a magyarok, akikkel valamely igazságtalanság történt Kossuth Lajos „királyunk“ óta vagy Kossuth apánk miatt. (Csak a dugóhúzó-eszű magyarok, akik furfangosan szokták dolgaik keresztülvitelét előkészíteni, fordulnak leveleikkel az Olaszországban maradt másik Kossuth-fiuhoz, Lajos Tivadarhoz, mert azt hiszik, hogy ez a taliánvasút-mérnök nincs annyira elárasztva a mult idők bélyeges papirosaival. Sajátságos, hogy a nők többnyire Lajos Tivadarhoz intézték kérelmeiket.)

A fiatal Purjesz Lajos ebben a kispaposan adjusztált, jólsepert uccában hallgatja az egyetemi templom harangjait, (és külsejében ő maga is hasonlatos egy szelíd, szőke kispaphoz, csak a kék reverenda hiányzik róla), valamint hallgatja a bolthajtásos szobákban Csávolszky Lajos asztmatikus, recsegő, indulatos parancsszavait, amint ez a karikalábú, farkasszakállú, epeszínű arculatú férfiú rabszolgái, a munkatársak fölött rendet tart. (Az ujságíró-legenda szerint egyszer még Kossuth Ferencsel is gorombáskodott, mire aztán a kormányzó fia otthagya az Egyetértést.)

*

Ez a régi Egyetértés kezdte ujságíróvá nevelgetni a későbbi főszerkesztőt és ez a nevelés mindvégig megmutatkozik P. L. pályáján, mint ahogy nem lehet le-

vetkezni a debreceni kollégiumi, a régi ludovíceumi, a piaristai és a nyíregyházi Kossuth-főgimnáziumi nevelést életünk bevégeztéig. (Hajdanában, amikor a jezsuiták még kardforgatásra is tanították az Esmond Henrikeket, az első vágásnál megismerődött a jó páterek tanítása).

Csávolszky Lajos üzletisikertelenségeit, vakmerő spekulációit, hazard elhatározásait magyarázhatja az utókor, ahogyan akarja... bizonyosan nem felejtik vala ott ismeretlenül haldokolni az zuglóí lóistállóban, hacsak néhány darab is megmarad tömeges vasútrészvényeiből, városligeti telkeiből, (mert hiszen az ő korában élte virágidejét Pesten a telekspekuláció), házaiból és fekete négyesfogataiból, amelyeken az akkori fezőrök módjára (automobil helyett) kocsikázott és kövér ékszerekkel megrakott feleségét járatta. Ám Csávolszky Lajosnak, ennek az elszánt kalandornak is buknia kellett, amikor a többi, lapvállalkozással foglalkozó pesti aranyásók, a Weissenbacherek, Haas és Deutschok beadták a kulcsot... (Írtam én erről a dologról valaha egy regényt, amelynek a címe Aranybánya volt és én húszesztendős voltam. Húszesztendős régen elmúltam és a kétkötetes regényből egyetlen példány sem maradt meg, nekem se, másnak se... Allítólag olyan papirosra nyomták Wodiánerék, amely papiros csak tíz esztendeig „él“. Aminthogy a Csávolszky Lajos kora is elmúlt ebből a városból).

Ismétlem, Csávolszky Lajosról mondhatnak hitelezői amit akarnak, én csak annyit tudok róla, hogy jó újságot szerkesztett. Komoly, talán még az osztrák-magyar birodalom területéhez is nagyszabású The Times-ot, amelynek függetlenségi politikája lett volna a szárnya, — hiszen Magyarország ezidőtájt még háromnegyed részben meggyőződéses függetlenségi érzelmű volt, —

a közgazdasági rovata a kincses kamrája. A függetlenségi eszme azonban hervadozni kezdett az országban, nem tudta azt már életregerjeszteni Kossuth Ferenc hazatérése az emigrációból sem... A közgazdasági dolgokkal pedig úgy állott a régi, gazdag Magyarország, hogy még az OMGE által alapított ugyancsak világlapnak tervezett Hazánk-at sem bírta eltartani, pedig hát ez az ujság azoknak íródott, akik tulajdonképen minden időben az ország gazdagságát jelentették, a földtulajdosoknak. Így aztán a Csávolszky Egyetértésével is megtörtént, mint annyi más magyar lappal ebben az időben (így a Magyar Állammal is), hogy hónapszámra nem vették le róla a címszalagot az előfizetők: félretették az ölnyi nagyságú ujságledőt felvágatlanul, majd jó lesz a gyerekeknek sárkányragasztáshoz: — Nem érett meg még Magyarország a világlaphoz, — mondta Csávolszky. (Amire aztán csakhamar ráduplázott a képes „Budapest“, amely minden tőkeerőssége mellett is rövidesen bezárta a boltot, bár ugyancsak megalkuvás nélküli függetlenségi politikát hirdetett. Erre a képes, olcsó ujságra se érett volna meg Magyarország?)

*

De Csávolszky megis jó lapot szerkesztett abban az időben, amikor Purjesz Lajos ott töltötte „inaséveit“, mint a régi zszurnalisztanyelven mondták.

Szerette Csávolszky a szép gömbölyű ciceró betűket, amelyek olyan bőséggel töltötték meg az Egyetértés első oldalát, mint a dús vetés. (Gyakran Szatmári Mór tollából.)

Szerette a vezércikk után következő tudományos elmélkedéseket abból a szép garmond-betűből, amelyet © jegy alatt Hoitsy Pál írt.

Az országgyűlési referátumnak, amelyet ő többnyire szószerint közölt, nem adott helyet a főlapon; a mel-

lékletre szoritotta a honatyák szónoklatait és alig emelte ki még a groteszk Károlyi Gábor közbeszólásait is, pedig gyakran ezek az enfant terrible megjegyzések voltak azok a mondatok, amelyeket a sláfrokos, csibukozó, vidéki előfizető az egész Egyetértés-ből kihasználzott pápaszeme segítségével.

Ám ennek a szép, jó, kedves, galambdúcos embernek, a vidéki előfizetőnek Csávolszky Lajos nyitott tárcarovatot is. „Tudományos apróságok“ címen éppen az az Ereky Károly írta itt olvasmányai kivonatait, akit az elmúlt években annyit emlegettek. Utasította Csávolszky a tárcarovat szerkesztőjét, a kövér Déri Gyulát, hogy gyakran közöljön beszélyt Florestántól, Floridortól, D'Artagantól, amely írói álnevek mind Vay Sarolta grófnőt jelentették, mert ilyen tárcacik megjelenése idején felbontják és elolvassák a lapot úgy Alsódabason, mint Nyíregyházán. Ezen kívül hosszúnak, bőségesnek, országút terjedelműnek kellett lenni a tárcának, mert az Egyetértés mindenkor drágább volt egy krajcárral, mint a többi ujságok. (Akár csak manapság a Világ.) Az írók honoráriumra 3—5 forint között váltakozott. Szegény Déri Gyula évről-évre emelte a szemüvege dioptriáinak a számát, csaknem belevakult a kéziratok olvasásába, — igaz, hogy csak nappal kellett neki dolgoznia a tárcarovat összeállításán, míg estére mehetett akár a Kispiába is, ahol nagyon szeretett üldögelni és nagyokat mondani ez a pesti hirlapírás korából való, nagyétvágyú és nagy-szomjú férfiú.

Ám annál pontosabban érkezett meg a délutáni órákban Csávolszky Lajos, akinek kopogós, rohamozó, szenvedélyes lépteit még az öreg publicista, Mezei Ernő is meghallja és már gyürkőzik is a Pester Lloyd és a Pesti Napló estilapjának elolvasása után, hogy azokat a hosszú

vezércikkeket megírja, amelyeknél hosszabbat se azelőtt, se azután nem írtak Magyarországon.

Az ujságírás akkoriban is olyan volt a rendes hétköznapokon, hogy a cikkek, tudósítások egymásba kapcsolódtak, mint a harisnyaszemek: a reggeli lapok arról írtak vezércikket, amiről az esti lapok szólnak; az esti lapok viszont a reggeli lapokból vették másnap megírandó témáikat... Ez a cserebere csak akkor tért ki hetivásáros medréből, ha valamely polémia kezdődött két ujságvállalat között, amikor az a jámbor vidéki előfizető, (kinek a kedvéért mindez történik), égbemeredt hajszákkal várja a csata eldőlését... Vagy olyankor, mikor Fényes László vagy Lóránt Dezső, a rendőrségi tudósítók tépik fel az előszoba ajtaját Farkas Menyhért, a temesvári „lottó-király“ hírével, aki a betanított árva-leányka révén először próbálja megkorrigálni szerencsését a kislutrinál, amire aztán Magyarországon be is tiltják a lottót. (Milyen furcsa, hogy a nagyjövedelmet hozó, állami lutrijáték felállítása nem jut az eszébe egyetlen finánczseninknek sem!) De ugyancsak nagy izgalom kerekedik, amikor Salgó Ernő valamely angol ujság „különféléi“ között böngészve, egy ritka magot talál, amely egy tudósnek a számításait tartalmazza arról, hány kövér esőcsepp esik a világon... A vidéki prenumeránsok hetekig rágódtak a kérdés fölött, mert tagadhatatlan, hogy az olvasókat az ilyen témák érdeklik.

Ám a Farkas Menyhértek és kövér esőcseppek ritkán akadnak, azért a megszokott szerkesztőségi unalmat a Papnövelde uccában azzal próbálják elűzni a hirlapíró urak, hogy a pepitanadrágos munkatársaknak a székét többnyire bekenik azzal a csirizzel, amelyet a kéziratok összeragasztásához szoktak használni; szerelmes levelet csempésznek a Timár Szaniszló felöltőjének a belső zsebébe, T. Sz. szórakozott ember létére

ezt nem veszi észre, de annál inkább otthon féltékeny felesége; Somfai I. Károly könyvomatosszerkesztővel tréfálnak, — aki a régi pesti zszurnalisztikában olyanformán szerepelt, mint céltáblája a vicceknek: — telefónmókákat rendeznek vele: a nyakára küldik Budapest összes vadkereskedőit azzal a nessel, hogy Somfai mindenféle özgerinceket és nyulcombokat keres névnapibédjéhez. És a tollszárak az asztalokon ama kitanult kémikus, Fényes László révén többnyire viszketegséget előidéző porral vannak meghintve... A Fiume-kávéházban trónolt még a vörös bajszú Barna Dóri, aki nem csak hirlapírói ötletével vezetett a régi pesti zszurnalisztikában, de tréfacsinálásaival is, amelyeken azután hetekig nevetni lehetett... És mégis jó ujságot irt Csá-volszky Lajos.

*

Ebben a papnöveldeuccai szerkesztőségben tanult meg ujságot írni Purjesz Lajos.

Valamiképpen, még az első fiatalság idején sem voltak rá hatással a hirlapírói étellel együttjáró léhaságok, bohémkedések, cinikus tréfálkozások; legfeljebb megértően és udvariasan mosolygott, amikor bombaként eldőrdült egy-egy sikerült élc valamely jámborabb kolléga rovására. Egy „jó fiú“ volt, aki örvendezni látszott azon, ha barátainak jó kedvük van, — habár ő maga egyetlenszer sem keresi Dienes Márton, a leghatalmasabb munkatárs kegyét azzal, hogy Somfai I. Károly ellen valamely brutális tréfát kieszeljen. Ama illedelmes, jólfésült, gondosan borotvált, jómodorú ifjúnak látszik, aki bizonyosan viszi valamire az életben, ha másképpen nem, hát mint titkár Kossuth Ferenc mellett, akit vidéki utazásaiban néha elkísérgetni szokott. ha már ezt a dolgot megúnták a tekintélyesebb munkatársak... De nem lett titkár P. L.-ből... Kocsmakerülő, ugynevezett „csa-

ládi fiú“ volt, akinek nőies, gyengéd megjelenése azt sejtette, hogy nem marad meg ismeretlenül a városban, ha majd megfordul néhány zsúrfixen, ahová általában a fiatal hirlapírókat akkoriban hívogatni szokták... P. L. nem járt zsúrokra, tudtommal egyetlen öreg főszerkesztő feleségét sem táncoltatta meg... Még abban is különbözött ez a fiatalember a korabeli hirlapíróktól, hogy nem a Meyer-lexikont, (amelynek szekrénykulcsát, mint a segédszerkesztői hatalom jelvényét, féltékenyen őrizte Benes János), de még a Tóth Béla által divatba hozott nagy Larusse-t sem használta cikkei megírásához, hanem valamely rejtélyes könyvekből dolgozott, amely könyvek többet tudnak ama nevezetes lexikonoknál is.

Általában ama újkori hirlapírók módjára inkább szeretett könyvekkel járni a hóna alatt, mint a színházi öltözőkbe vagy a belvárosi kiskocsmákba, ahol a régi generációbeli hirlapírónak jóformán egész élete elmúlt. (Nagy dolog volt már az is, ha ebben a korszakban a fiatal hirlapíró nem hagyja abban egyetemi tanulmányait a redakció kedvéért vagy ellátogat a váciuccai korzó helyett a pókhálószagú olvasóterembe, ahol köténytelen szolgák teregetik a látogatók elé a Nemzeti Múzeum kincseit.) Ő volt talán az elseje azoknak a modern hirlapíróknak, akik olyan nagy és alapos felkészültséggel indulnak neki a reménytelen pályának, hogy messzi túlszárnyal mindenféle képzettséget, amely az akkori magyar életpályákon szükséges. Ő volt azoknak a magyar hirlapíróknak az első gárdistája, amely hirlapírók éppen mesterségük változékonyságánál fogva: sohasem állhatnak meg egy másodpercre sem a művelődésben, a tanulásban, a fejlődésben.

A hirlapírói pálya örökös versenyfutás az élet folyamában feltűnedező jelenségekkel, néha csak egy első-

dort virággal, máskor egy fatönkkel, de a szemlélődő partokról mégis csak leginkább azokat a büszke gályákat kell követni, amely habfehér hajók az ismeretlen tartományokból fáradhatatlanul és ragyogva, vakítva hordják a kikötőkbe az új világnézeteket, eszméket, bölcsességeket. És itt Magyarországon, ahol a szabadonlibegő vitorlások helyett, az életfolyó mentén, néha csak úszó holttesteket vagy tarka-barka szitakötőket kell követni a hirlapírónak, hogy a mindennapi áradatból ki ne maradjon, — itt Magyarországon sem lehet letűlni a vérbeli hirlapírónak valamely terebélyes fa alá, ahonnan aztán a megemésztett bölcsességek, átolvasott könyvek, elraktározott élmények tartalmával telten és egykedvűen lehetne nézni az élet hullámozásait.

Pedig ennek ez országnak az elmúlt tizenkilencedik százada a közpályán működő férfiak — így a hirlapírók erényének is a megállapodottságot, a megnyugodottságot, a céhmesteres flegmatikusságot vallja. Akármilyen forradalmár volt Széchenyi vagy Kossuth: voltak életükben időszakok, amikor szünetet tartottak életük fájának a nagyobbra való nevelgetésében, az esztendőnkint való kirügyeztetésében, lombosodásában. Deák Ferenc meg pláne csak egyetlen nagy munkát vállalt életében, — igaz, hogy az bőségesen elegendő volt egy emberéletre: a kiegyezést. — És ő mellettük a tizenkilencedik század magyarja, így a magyar hirlapíró is, üldögélő jelenségnek látszik, aki a fiatalság futamodásai után, a férfikor idején, bizonyosan letelepedik valamely édes, zamatos gyümölcsöt termelő fa vagy pedig legalább is egy fanyar vadkörtefa alá, ahonnan aztán magánt egykedvűséggel nézegeti úgy a papirhajócskákat, mint a büszke gályákat az élet folydogálásában.

A tizenkilencedik századdal aztán elmúltak azok a lugasok, ahol a megtermesedett, pályájuk dicsőségét

aranyba váltott politikusok üldögélnek és legfeljebb annyi teendőjük van, hogy a sétatálcájukkal mindenféle abrakadabrákat rajzoljanak a homokba. És a megállapodott közéleti férfiak mellett egy-egy zsámolyon meghúzódhattak a lenge hírhajászok, ujdondászok, amint a régi hirlapírót mondják. Sőt egyik-másik kiérdemesült főszerkesztőnek a boldog tizenkilencedik században olyan papirossal (a nadrágkoptatás ellen) és kóccal (a komóció miatt) bélelt karosszék is jutott, amilyenbe az öreg írnokokat szokták ültetni.

*

Purjesz Lajos egy olyan korban lett hirlapíró, amikor ez egyébként céltalan pályát könnyelmű bohém-ségből vagy messzirelátó politikai ambícióból szokás választani, de semmi körülmények között sem abból a szempontból, hogy ezen pályán a nyugodalmas, zökkenés nélküli, polgári boldogulást feltalálni lehetne. Voltak ugyan élelmesen lemondó hirlapírók ebben a korszakban, akik már fiatalkorukban is arra a szakállra házasodnak, amelyet majd ott növelnek maguknak valamely minisztériumi sajtófőnökség irodájában vagy esetleg a magas kormány mindenkori közlönyének szolgálatában, — akik már a pálya elején lemondanak a harcról, a mindennap megújuló kitűnésről és az örökös birokversenyről e pálya cseles, furfangos, intrikás porondján... Ám az ily boldog közepszerűséget valóban csak a legravaszabb lapírók tűzték célul maguk elé. — P. L. ifjú korában: a hirlapíró életét vagy a céltalan, egészségrontó bohémkedésben rövidíti, vagy pedig politikai babérokra pályázik. Sajátságos, hogy P. L., aki sohasem akart lenni más életében, mint ujságró: nem csábult el sem a pálya könnyelműségei, pazarlásai, felvidítő ösvényei felé, sem pedig a pálya praktikus útjaira, a hirlap-

írói toll politikusi visszaélései felé: a különböző állásokba...

*

P. L. csak rövid ideig élvezte pályáján azt a barátságos, megszokott, bolthajtásos szerkesztőségi szobát, ahol (akár a Papnövelde uccában is), a régi hirlapíró életét eltöltötte papírkosara és tintapecsétjei között.

Ahol olyan jól ki lehetett „ülni“ a nadrágot, hogy az öregebb hirlapírók nadrágjait a legügyesebb pesti szabó sem tudta kivasalni; ahol könyökvédővel kellett óvni a kabát ujját és a lábak csak azért nem bütykösödnek el, mert szabadjegye van a hirlapírónak a tramwayra... Ah, ez a szabadjegy, amely mindenhová szólott, hány jobb sorsra méltó ifjút csábított a kacér pályára! E mindenható szabadjegyek miatt, (külön tárcát csináltatott részükre az egykori hirlapíró,) sokan tévednek erre a pályára, ahelyet, hogy a vándortársulattal elszöktek volna: mert hiszen például az én ifjúságomban még körülbelül mindegy volt komédiásnak beállni, vagy reporternek fölcsapni... Ott düllesztette mellét szabadjegyével zsebében a régi hirlapíró a villamos peronján, ahová a detektívek és más hatósági emberek szoktak föl szállni; leereszkedőleg intett a színházi szolgának, midőn az tisztelettel köszönt az állandó szabadjegyesnek; a fürdőekben és a táncos házakban, a vonatokon és a hangversenyeken mindig föl lehetett ismerni a szabadjegyes hirlapírót az önérzetes magatartásáról. (Volt olyan hirlapíró is, akinek a korzó székeire is volt szabadjegye.) Ó, mily sokszor volt illedelem nélküli, üvegkaparáshoz hasonlatos a dölyfös hang, amelyet itt-ott a városban hallottunk, amint a hirlapíró odadobta a foghegyről vett szót: Szabadjegy! — Az én barátom, Purjesz Lajos nem azért lett hirlapíró, hogy halálra rémítse szabadjegyes

megjelenésével a kis ligeti színházak verébhangú művésznőit.

*

P. L. azt a küzdelmes, gyötrelmes hirlapírói pályát futotta be, amelyet előtte nem ismertek a régi magyar szerkesztők, akik bizvást lábvizet is vehettek volna a szerkesztői asztal mellett.

Meggyőződéssel és szent lelkesedéssel írta cikkeit a hanyatló népszerűségű Kossuth Ferenc oldalán a Független Magyarország című ujságba, amely legfeljebb annyi nyomot hagyott a magyar zsurnalisztika történetében, hogy a fekete bajszos, díjbirkózó külsejű Rónai kiadó fizette legrosszabbul a munkatársait. Esmékért kellett harcolni és a kiadóhivatali pénztár üresebb volt, mint akár a magyar hirlapírás őskorában. Jeltelenül, nyomtalanul múlnak el a munkában töltött hónapok, évek... A vasutas-sztárjk után a Füg. Magy. is arra a sorsra jut mint a legtöbb függetlenségi ujság: megszűnik számítani. Jön az Egyetértés ismét, amely P. L. vezetését óhajtja, de ebből az időből sem marad sok feljegyezni valója a Purjesz Lajos élettörténete írójának, ha csak a nemzeti ellentállás korát nem lapozgatjuk. Ám ezt a gyönyörű magyar lendülést nem az Egyetértés csinálta, hanem a korszak, amelynek egyik legmegértőbb fia volt P. L., aki még mindig, bár már másodízben főszerkesztő, olyan szelíd, szemérmes és érzékeny fiatalember, hogy a felületes szemlélődőnek P. L. láttára Eötvös báró Karthauzija vagy valamely egyéb tizenkilencedik századbeli szentimentalizmus jut az eszébe. Egy engedelmes, tiszta gyermekkor; a korán elárvultak félenksége; az udvariasságra, megértésre, tisztességre való nevelés; a vitatkozást, kötekedést, veszekedést, a másoknak fájdalmat okozást és a feltűnőséget való kerülés: megtestesítője volt ez az erőteljesnek, életvidám-

nak látszó fiatal férfi, aki pedig egyike volt kora legel-
szántabb, legbátrabb férfiainak, aki bár olyan udvarias
volt, mint a legjobb sebész-kés, az igazságtanságok
kioperálásánál nem habozott tollával a legmélyebbig
elhatolni. Aki csak messziről ismerte ezt a mosolygóarcú
abbét: azt hitte volna róla, hogy egyetlen öröme selyem-
bélésű ruhában, finom tónusú szalónban hallgatni vala-
mely túlvilágias muzsikát, — holott ez a precizó úriember
voltaképpen ama bizonyos hittérítők közül való volt,
akik akkor is elmennek a messzi, sötét országokba, ha
bizonyosan tudják, hogy ott megégetik őket. Soha még
ily gyermekdeden tiszta arc nem fordult szemközt a
magyar gyűlölködés máglyatüzével: soha még ily
udvarias száj nem mondotta ki a süket tudatlanoknak
azokat az igazságtalanságokat, amelyeknek hallatára
dühös ordítás szokott a válasz lenni; soha még ilyen
selyemkesztyűs oroszlánszelídítő nem lépett egy szál
tollal a magyar közélet porondjára, ahol a legnemesebb-
nek látszó ellenfelek is legalább mérgezett tört tartanak
a kabátjuk ujjásában elrejtve. (Vívókardja, meg fokosa
mindenkinek van.) Ez a szelídszemű, megtermett férfi
arra született, hogy mindenkinek kedvességet, nyájas-
ságot mondjon, holott életpályája éppen arra predesz-
tinálta, hogy mindig kimondja az igazságot, amikor is
ez az igazság olyanforma is néha, mint a föld mélyében
rejtőző szén és a föld feletti levegő találkozása, amikor
is ama gyilkos mérég, a ciánkáli létrejön. (Igaz, hogy ez
a mérég báranyfehér és aranyozni is lehet vele.) Ez a
főszerkesztő olyan költői elmerültséggel, ábrándos fej-
tartással, barátságos nyájassággal járt-kelt Budapest
uccáin, mintha valamely családiásan szelíd, régi világbeli
szépirodalmi lantnak volna a szerkesztője, nem pedig
annak az ujságnak, amelyet mindig a legradikálisabb-
nak mondanak már az osztrák — magyar birodalomban

is. (Lehet, hogy P. L. szíve mélyében hordott is valamely olyan hajlandóságot, hogy a politika unalmassá váló bikaviadalai elől majd enyhe szépirodalmi lugasok felé vonul: valóban boldog volt, amikor a Világ ifjúsági lapját megindította és későbbben is tervezgette, hogy a Világ íróasztala mellől egy szépirodalmi közlönyt szerkeszt, hisz munkabírásában sohasem kételkedett.)

*

Az ő igazi képe, valódi egyénisége, belső tükre ott mutatkozik meg, amikor a Világ szerkesztését átveszi. (Remélem, nem haragusznak meg Erényi Nándor és Lakatos László urak, akik a Világ bölcsőjét először megringatták, hogy ennek a lapnak ideje még nem érkezett el az ő szerkesztésükben. Nem volt elég érett a korszak azokhoz az eszmékhez, amelyeket a Világ hirdet. Szenvedéseiket, meggyőződéseiket könnyen maszkírozhatták az emberek, mert koránt sem voltak olyan ellentétek a világnézetek között, mint például már a világháború kitörésekor, hogy napjainkról ne is beszéljünk. A Világ megindulása idején Bálint főszerkesztő úr nem kapott névtelen fenyegető leveleket, ha egy-egy nyiltabb ujságcikkben fejezte ki elégedetlenségét az ország állapota fölött. A világnézetet világnézetnek mondják a tudományos emberek, — legfeljebb követválasztáskor verik be a fejeket ilyen szavakért. Zsidók és keresztények együtt ülnek a kávéházban és a főrendiházban az öreg Kohn főrabbinussal kezét fognak a bandériumos megyéspüspökök. Az állami számvevőszék elnöke egyben nagymestere a magyarországi szabadkőműveseknek, — soha se vonja felelősségre ez utóbbi méltóságáért senki. Dehát nem is volt azon semmi titkolni való, hogy valaki szabadkőműves; nem ütötték le érte az uccán. Aki egy kicsit kinyitotta a

szemét Pesten: egy hét leforgása alatt megtudhatta, megismerhette az összes „titkostársasági“ tagokat, a magasrangú állami funkcionáriusokat, elkelő bírákat, egyetemi profeszorokat, orvosokat, ügyvédeket, kereskedőket, hivatalnokokat, hírlapírókat... Cím- és lakjegyzékek voltak a szabadkőművesekről, amely jegyzékhez akárki hozzáférkőzhetett. Én bizony nem tudom elhinni, hogy olyan nagy hatalma lett volna ennek a szabadkőművességnek, mint napjainkban mondják. Akkor legalább a világháboru kitörését kellett volna megakadályoznia... Hát csak azt akarom elmondani, hogy olyan enyhe, mosolygós világot éltünk, mikor ezt a lapot Bálint főszerkesztő úr „jegyezte“, hogy egyetlen esetről sem tudok, hogy a Világ-ot valamely népgyűlés alkalmából elégették volna.)

*

P. Lajos abban a korban vette át a Világ-ot, amikor a szemek és szemtekintetek bizonytalankodni kezdtek, amikor az emberek egymással az uccán, vagy társaságban találkoznak.

Már nem olyan mosolygós, tavaszias az arculata az Andrássy útnak, mint abban az időben, mikor Andrássy Géza fuvarozza erre vörös vadászkocsiján a high life hölgyeit és urait a lóversenyekről vagy a stefánia úti cukrászpavillonból. A női divatban a fehér kalapfátyol tündezőben van, — amint általában a női divat bölcselkedői azt szokták mondani, hogy akkor múltott el a jóvilág, amikor az utolsó turnéért is letették Pesten. Jön a kékfátyol, jön a vörösbarna fátyol a nők kalapjaira, de, hajh, ezeknek a fátyoloknak nincs már oly varázsló erejük a férfiakra, hogy megennyhítenék őket, még ha a régi Bécs kacérságait példázó Girardikalapokra is akasztják a tulajdonosnők. Azok a gyö-

nyörű uszályok, amelyek a nők hátamögött darab ideig olyan tiszteletet gerjesztettek, mint a prépostok ornátusai: végképpen kimennek a divatból és a hirlap-író, ha kölcsönként frakkjában megjelenik a Park-klub kertimulatságain, bizvást írhatna reportot a konteszek bokáiról is... 1923!

De hagyjuk a tréfát. Pest arculata láthatólag komorul már a háborút megelőző esztendőekben is.

Talán azért is volt az a megváltó örömjongás a városon, amikor a háború kitörésének hírért meghozták ama régi nyár emlékezetes, esti órái! Ősziess borzongással hull a mindennapi eső... A ház mesterek a padlásokról mindenféle régi követválasztási zászlókat cipelnek le, (a Morzsányi Károly meg a Radocza János idejéből), hogy azokat újra kitűzzék a hadüzenet örömére. Az ucca lányai nemzetiszínű kokárdát raknak a mellükre. A Rákóczi út és a Nagykörút sarkán a mámoros tömeg elcsíp egy katonapéket és azt a levegőbe emeli:

— Halljuk a vitézurat! — kiáltozzák.

És a legtisztességesebb nők is félrecsapják a kalapjukat, amikor a kávéházakból kihallatszik a cigánybanda megszakadásig vont Rákóczi-indulója.

... A főszerkesztő fanyaran, borúsán áll irodája ablakánál, amint az örvöngő pesti uccát nézegeti.

— Hogyan fognak még ezek sírni! — szólalt meg sóhajtva és két kezével eltakarta addig mindig mosolygó arcát, amely ez estétől kezdve többé nem ismerte ama gyermekesen bizakodó mosolyt.



MESE A VARRÓGÉPRŐL

Kiss József lantját még abban a harsogóan zöld tölgyerdőben akasztotta fel az apollók fájára, amely tölgyerdő a boldog régi Magyarországot jelentette.

Vissza-vissza szökdösött a lanthoz, amikor a nagy erdő égni kezdett.

Mesebeli jajszóval düledeztek a nagy fák, amelyek a tizenkilencedik század szelíd báránnyelűit érik el valaha koronájukkal: kéményseprő kézfogást adnak a tölgyek aljában riadozó kis virágok, az ibolyák: — háború van az erdőben, az Apolló fájára akasztott lant új hangokat tanul mestere keze alatt, a tábori hornisták és a csaták dobosainak hangjait —, de a lant már megöregedett, nem tudja kellően megtanulni az új, zivataros szólásokat, ugyanezért a lantos jobbnak látja beszüntetni a céltalan éneket.

Pedig nehezen hagyta abba a dalolást.

*

Azok közé a költők közé tartozott az öreg szerkesztő úr, amely költők a halálos ágyukon is papirost és ceruzát tartanak a kezükben, hajnalszínű verseket forgatnak a fejükben, mert azt hiszik, hogy a régi időkben bevált fegyverekkel távol tarthatják maguktól a megsemmisülést, a halált. — Pedig Kiss József meghalt: „mint egy ajtószeg“, mint az angol szólásmondás tartja: mint egy fölösleges ember, ahogy a mai napok gondolkozása kifejezné, amikor a leégett erdőben úgy megfogyatkozott a költők számára kijáró karéj kenyér.

A zsidók, várostól messze eső temetőjében, gyalulatlan deszkák között fekvő kis holtemberhez nem írnak már verseket a költők, (pedig sokat adresszáltak hozzá pesti lapszerkesztő korában.)

Talán magam sem venném tollamra a halottaiban is jelentékeny konkurenciát, ha versírással foglalkoznám. A holt költő néha hatalmasabb ellenfele az élőnek, mint az elevenen koporsóba tessékelt költő. A szép színésznők, akik költeményeit egykor országszerte szavalták, ha valami majálisi alkalom kínálkozott: leghamarább felejthették el költeményeit, hogy az újakat betanúl-

hassák. (Nincs már K. J.-nek lapja, amelyben a színésznők arcképeit gálánsul kiadhatná.) — Mondom, kenetlen kerekű prózaíró létemre nem félek megidézni a szakállas kis költő csengő, csilingelő emlékét... Lássuk csak, mit csinált Kis József, amíg az egykori Pesten, A Hét című ujságot szerkesztette, amely közlőnynek a hitvallásaira, tanításaira szokása volt megesküdni az akkori ifjuságnak.

Nagy hatalom volt valaha a kis termetű költő, pedig magáénak egyetlen házat sem mondhatott a városban, ahol a házmester köszöntgetve fogadná.

*

— A lírai költők között Kiss József a Rothschild — mondogatják Pesten az írói kávéházakban. — Hetenkint talán ezer példányt is nyomat A Hétből. Sok pénz az: ezerszer húsz krajcár.

— Ó, maga Mujkos bácsi, — felelt a régi fölényes, pesti hírlapíró. — Hát maga azt hiszi, hogy Kiss Józsefnek szüksége van a trafikosok húsz krajcárjaira? Ott vannak a Bankok!

A Bankok!

A Mujkosnak (egy régi élclapbeli figurának) nevezett kávéházi alak azután elgondolkozhatott a rejtelmes Bankokról, amelyekhez A Hét szerkesztőjének olyan nevezetes kulcsa volt, hogy akár a publikum húsz krajcárocskái nélkül is fentarthatta lapját.

Pedig hát az igazság az, hogy Kiss Józsefnek ugyancsak sokat kellett konfertáblison nyargalászni a városban, hogy a szükséges pénzt előteremtse lapja fentartásához, különösen olyankor, ha az Athenaeumnál összegyülekezett a nyomdászámbla. Nagy Miklósról, az egykori Vasárnapi Ujság szerkesztőjéről azt a szólás-mondást találta ki Mikszáth, hogy a lábával szerkeszt: tudniillik

a lelkiismeretes szerkesztő többnyire gyalogszerrel, személyesen járkált behajtani a lusta írókon a megígért kéziratokat. K. J.-nek nem kellett kéziratok után bolyongani, mert A Hétnek olyan magas nivója volt, hogy ebbe a lapba szívesen dolgoztak az úgynevezett koszorús írók is, a fiatalok meg boldognak mondhatták magukat, ha nevüket nyomtatva látták Kiss József hetilapjában.— Annál többet kellett kocsikáznia a keleti kényelemről annyit ábrándozó költőnek pénz után, hogy lapját a kellő időben megjelentethesse. Hogy ilyen körútjaiban a nyomdászámbla ez örök Ahasvérusa nem hagyta ki a gömböc-Bankokat sem, amelyeket a régi Pesten is mézzel teli méhkasoknak ábrázoltak: ez valóban érthető az olyan úriembernél, aki azzal a szándékkal ül fel a New York-kávéház előtt egy konflisba, hogy a föld alól is pénzt szerez. Szerzett, amíg a konflisok lovait is el nem viszik vala a háborúba, amíg a szerkesztő úr elég rugalmas volt ahhoz, hogy annyi lépcsőt megmásszon, mint egy levélhordó.

Országos Széchényi Könyvtár

*

Nem volt könnyű dolog a régi lapszerkesztő élete, akármilyen irigykedve is beszélnek róla Bartók Lajos lapjánál, a Bolond Istók-nál, vagy azokban az írói körökben, amelyek az úgynevezett konzervatív irányt képviselik az irodalomban, amelyek miatt Kiss József csak késő öregségére olvashatta fel a Tűzeket a Petőfi társaságban. A Hét első számától kezdve a „legmodernebb“ ujságnak indult már abban az időben, amikor még Murányi ügyvéd úr a Vadász uccában szerkesztgeti a Képes Családi Lapokat, amelynek zöld borítékán a hím- és nőnemű előfizetők a legfantasztikusabb álnévek alatt levelezgetnek egymással. — amely levelezés a szerkesztőség öröme néha házassággal is végződik.

(Vajjon : milyen lehetett egy asszony, aki a Képes Családi Lapok-ból ment férjhez ?) De maga a „legmodernebb“ szerkesztő is fiatal korát tagadja meg, amikor feltűnéskeltően modern hetilapját megindítja, mert hiszen egykor K. J. füzetes regényeket írt, amelyeket házalók árultak a vasúti altisztek és a szakácsnék között. (K. J. erről az időpontról nem szeretett beszélgetni.)

*

Hát igen : megjelenik A Hét, — holott a Nagykörút még nincs teljesen kiépülve a fővárosban, az ifjúság irodalmi érdeklődésében Jókai Mór történelmi regényei vezetnek, míg Pestet a Hölgyzászlóalj jubiléris előadásai mulattatják Somosi úr orfeumában. Az írók és hirlapírók közül a városban azok népszerűek, akik párbajsegédkedéssel is foglalkoznak, így „Kuncsövi“ és Salamon Ödön urak. A két kézen lévő ujjakat nem kell öttel se megszorozni, hogy kijöjjön azoknak a száma, akik itt valami újszerű irodalom után is vágyakoznak : már Szana Tamás Koszorúja is pártolás hiányában szűnik meg. K. J. mégis nekivág lapjával a magyar rengetegnek, némi siker mutatkozik is, bár nem személyesen hordja ki lapja első példányait ama későbbi Tolnai Simon módjára. Ellenben egy lexikonszerkesztő gondosságával olvassa a kéziratok minden sorát, mielőtt azokat a szedő kezébe adná ; személyesen bogarász a sajtóhibák után, mert ezidőtájt az ujságkorrektori álláshoz még nem volt szükséges az egyetemi képzettség ; írók felfedező körútjára jár kávéházakba és a cikória-szagú Ott-hon-Körbe is, ahol az öregebb írók már javában panaszkodnak, hogy másféle szag van itt, mint a régi Kávéforrásnál, — ki is nyomoz új írói tehetségeket : Ignotust és Heltai Jenőt, Makai Emilt és Molnár Ferencet...

Valamiképpen olyan kezd lenni a helyzet, hogy A Hét hasábjain egy írói megjelenés nem múlik el nyom nélkül, se a széplelkű honleányoknál, se a pesti irodalomban. Híre megy K. J. finnyásságának, amellyel irtózik a sablónos, szürke, hétköznapias irodalmi formáktól. Ez a szerkesztő egy kis inyenc: a ritkaságot, a rendkívüliséget, a meglepőt keresi, holott ez még akkor csak a különböző festőiskolákban volt szokásos. Pesten a legfiatalabb, tehát a legfigyelmesebb írói nemzedék körében: hamarosan híre megy annak az írónak, aki A Hét-be is szokott írni, utána néznek a kávéházban és meglesik nyakkendője formáját, amely többé már nem Lavallière-divatú, mint tegnap a Csigában volt. Bizonyos irodalmi rangot jelent K. J. lapja munkatársának lehetni: „megnyilnak“ az ilyen szerencsés fickó előtt rövidesen a napilapok hasábjai is. — Vidéken pedig még különösebb jelek észlelhetők: bizonyos finomkodó hölgyek, akik a még megmaradott falusi udvarházakban eddig a Puskin-láz hatása alatt egyszerű Tatjánák módjára éldegéltek, vagy kisvárosokban a meggy-befőtt édességű pletykán, a kuglófos uzsonnán és az önkéntes tűzoltóság hölgyválaszos majálisán kívül egyéb dolgokkal nem látszanak törődni e földi életben, — divatból, szeszélyből, „asszony-hóbortból“, mint a helybeli férfiak mondták: felcsapnak A Hét előfizetőinek és ezzel nevezetessé lesznek az egész vármegyében.

Nyiregyházán, ifjúkoromban magam is hallottam a félszemű Udvarhelyit, aki ház- és ingatlan-ügynöksége mellett házasságközvetítéssel is foglalkozván, emígy is dicsérte a menyasszony bájait:

— Műveltségére vonatkozólag elég annyit mondanom, hogy A Hét előfizetője önagysága.

Bár ezek a feljegyzések nem mindig az íróasztalom fiókja számára íródnak (ahová pedig a legnagyobb passzióval dolgoznék, mert legfeljebb magam fejét csóválhatnám némely mondatok felett), Kiss Józsefről megemlékezve: a személyes érintkezés apró megfigyeléseire is ki kell térnem az öreg szerkesztőnél, aki életében Magyarország annyi írójával állott szóba, — így velem is.

*

Hiú volt, mint egy el nem ismert fűzfapoéta és bölcs, mint egy öreg rabbinus.

Ha kora és ismeretségi köre engedte volna: tán Pest összes kávéházait bejárja egy-egy új verse megjelenése alkalmából, hogy beszedje az elismerés adóját. Ebben a furcsa gyöngességében még ama Kávéforrás íróvendégeihez tartozott, akik megkövetelték a felszolgáló pincértől, hogy műveiket olvassa. Így, a nagytekintélyű Kiss József is már a kora délutáni órákban betült a New York-kávéházba a kassza előtti sarokasztalhoz, ahonnan szombatunkint élénk figyelemmel kísérte, hogy mely vendégek kérik a frissen megjelent A Hét-et az ujságos gyerektől. (Lehetett elég öröme: majdnem minden asztalnál akadtak kopogtatók az új A Hét után, amikor azt a közismert ujsághiénák egy pillanatra letették kezükből.) De kétszeres érdeklődéssel figyelte az ujságosgyerek járás-kelését, amikor a hetilap új számában magának a szerkesztőnek is megjelent valamely friss költeménye. A koszorús író ilyenkor megfigyelés alá vette az ujságtábla fölé hajló arcokat, — sohase felejtette el, ha valamely szórakozott kávéházi olvasó percekig nem időzött A Hét ama első oldala felett, amelyen K. J. költeményei rendszerint helyet foglaltak. Elvárta, hogy a kaszíráló tegnapi feljegyzései felett tünődő kávé időt szakítson magának az új K. J.-vers átolvasásához, — pe-

dig azokban a kaszírnoi jegyzetekben kis irodalmi felvágottokról, kapucinerekről, pohár szilvóriumról volt szó, nem pedig költői bolondságokról. Természetesnek tartotta, hogy a szomszéd asztalnál üldögélő nagyszájú ügynök abban hagyta annak a görbe útnak az építkezését, ahová szapora beszéde folytán éppen eljutni akart és A Hét K. J. verse felett eltűnődve, üzletet felejtve megálljon. Nem csodálkozott, ha az Erzsébetkörút uzsonnázó kövér asszonyságai a kis gyermekük részére a The Illustrated London Newst, míg a maguk szórakozására A Hét-et reklamálták a pincértől. Megkövetelte, hogy a kávéházban időző munkatársai asztalához járuljanak és kiki a maga temperamentuma szerint: fanyaran, mint Kóbor, dunántúlias lelkesedéssel, mint Cholnoky Viktor, groteszk tréfával, mint az ifjú Molnár Ferenc, a lehető legsavanyúbban, mint Wallesz Jenő, precízzen, mint Szöllösi Zsigmond, elmondja véleményét a legujabb K. J.-vers felett. Egyszer tán e sorok írója is hangulatosabb szavakat használt egy új költemény megjelenése felett való örömeiben, mire a lapszerkesztő a maga unott orrhangján így szól vala:

— Nézze K., magából úgyse lesz semmi, ha így folytatja. Írjon az új évfolyam részére egy regényt A Hétnek. Vízkeresztkor kezdjük. Száz koronát adok folytatásonkint.

(Azt hiszem, hogy akkoriban uralkodó dicsőséges I. F. J. királyunk valamely kisebb rendjele se okozhatott volna nagyobb örömet ebben a korszakban, amikor minden és mindenki szédült az irodalomtól. Száz koronát pedig egy egész könyvecskéért fizetett a Magyar Könyvtár. Aznap éjszaka írni kezdtem A Vörös postakocsit, hogy a Vízkereszt helyemen találjon.)

Sajnos, a mai, utánunk következő fiatal írói generáció nem érezheti már azt az édes kábulatot, isteneknek való mámort, minden földi fájdalomért kárpótoló, sőt még: a „kiírás“ esetén a hűtelen nőt is felejtő érzelmet, amelyet az irodalom és némi csekélyke irodalmi siker okozni tudott, amikor Kiss József volt a legskrupulózusabb szerkesztő Pesten.

Gyönyörű volt A Hét tündöklően fekete nyomdafestéke. Minden ismerőstünk olvasta az itt megjelent költeményeket. A szivarfüstös kaszinókból már hétfőn kiemelték A Hét példányát az ujságtartóból azok a kedves, régi világbeli ujságtolvajok, akik családjukat is megfelelő szórakozásban akarták részesíteni kaszinótagságukért; és a vanília-édes cukrászdákban finom úriasszony ostromolta a regényírót a legközelebbi folytatás felől, míg a háttérből torta-mosollyal figyelt a bonboniérből való cukrászkiasszony. Álom volt akkor az író élete; angol levélpapíron írott levélkét, virágcsokrot, szép szeretőt röpített akkoriban az író hónapos szobája felé egy-egy jól megstilizált mondat; szeszélyes márciussá váltott a magaúnt élet egy-egy írói siker megérkeztével és hitemre mondom, hogy egy kellően adresszált verssel feleséget lehetett szerezni az irodalomért mindig rajongó Felvidékről, vagy a könyvolvasó Erdélyből. Érdeemes volt írónak, K. J. munkatársának lenni.

*

(Holott az irodalmat Magyarországon K. J. előtt is támogatták, hiszen nagyon jól emlékezünk azokra az írókra, akik pohárköszöntőket írtak, nőegyleteknek voltak a titkárai, reggelig táncoltatták a kövér asszony-ságokat, akik révén némi eredményt is elértek életükben. De A Hét munkatársai éppen Pestnek ama köreiből lelnék barátságos összeköttetésekre, ahová még a

Fóti dal költőjét sem hívogatták sem szüretre, sem disznótorra. A tőzsérek, bankárok, kereskedők, zsidók elevenednek meg Balzac regényeiből az egykori Pesten, akiknek nejei és leányai érdeklődni kezdenek ama költő urak iránt, akik A Hét hasábjait gazdagítják. Lipótvárosi úrnők, akik tüntetőleg olvassák a sárgaborítékos francia regényt, ha látogatójukat várják: K. J. idejében A Hét című politikai és szépirodalmi közlőnyt készítik az asztalkára, amelyről teásfindzsájukat szürcsölik. Nagy kíváncsiságot mutatnak ama franciásan hangzó írói álnevek iránt, amelyek A Hét Krónikái alatt szoktak megjelenni. Bizonyos hírességre tesz szert egy Bella nevű úrleány (egy kékfestőgyár „leánya“), aki amellet, hogy Wlasics Gyula leánygimnáziumát az elsők között látogatja: pontosan tudja minden A Hét-beli álnévnek a valódi jelentőségét is. Ó, ezek A Hét írói álnevei mennyi megbeszélésre adnak alkalmat abban az időben, amikor a tisztelt olvasónak valóban még volt ráérő ideje behatóbban foglalkozni az irodalommal! D'Artagnanról már mindenki tudja az országban, hogy az Vay Sándor grófot, — vagy, mint a beavatottak mondják: Vay Sarolta grófnőt jelent. De kit jelent Paganel, Ignotus, Dániel pap és a többi rejtelem? Azt lehetne mondani, hogy Kiss József hetilapjában olyanféle sisakrostélyban vonultatja föl íróit, mint a középkori lovagokat volt szokásban, akiknek a győzelmes bajvívás után volt joguk sisakos álarcukat feltolni. Egy-egy olvasónő hónapokig is szerelmes lehetett különböző álnevekbe, amíg végre megtudta valamely pesti pletyka révén, hogy az az álnév nem jelent mást, mint Cholnoky Viktort, akinek síró-rívó gyerekei vannak a Ferencvárosban. És ugyan kit nem érdekelnek Ignotus szakácskönyv-receptjei, amelyekről az a hír kering, hogy a tudnivalókat hozzá Glück Frigyes, a Pannonia-szálloda tulajdonosa

adja, aki egyuttal a legrégebb hirdetője is A Hétnek? A Toll és Tőr című rovat közleményei már csak olyan csillagászati vagy kalendáriumi jelvényekkel látnak napvilágot, hogy valódi szerzőiket a legtalálékonyabb kisasszonyok sem tudják kinyomozni... Igen, Kiss József A Hét frói álneveivel tulajdonképpen azt folytatta, amit a régi hetilapok rejtvényt szerkesztői kezdtek. A publikum még naiv volt és senki sem akarta elhinni, hogy Szalay Fruzsina, a költőnő nem egy bajszos, szakállas poéta, aki valahol a Lippertnél (a New-York kávéházzal szemközt) sörözi el azokat a honoráriumokat, amelyeket verseiért Kiss Józseftől kapott.)

*

Nagyot fordultak az idők; az irodalmi szélmalmok másféle fuvalmakat éreznek, amelyek Kiss József korában voltak valaha divatosak; senki sem töri többé fejét elegánsnak mondott, franciás álneveken: ellenben erről az öreg lapszerkesztőről föl kell jegyezmem, hogy abban az időben is, mikor A Hét újszerű, az irodalmi sujtások ellen hadakozó hangjával bizonyos feltűnőséget keltett Magyarországon: — a kis rabbinus arra volt a legbüszkébb, hogy a Tisza mellett született. Akkoriban írta a Nagyapjáról való költeményeket, — arról a vándorló, nagytestű, bikaerejű, szabadban háló, kóborló zsidóról, akire minden dicsőségei között is legbüszkébb volt Juszuf. Ő kicsinynek, ráncosnak, koravénnek jött e világra, ezért épített magában egy ideált a hatalmas termetű nagyapáról, aki suhángot vág a tiszamenti erdőségekben és a betyárjárta, pusztai csárdák eresze alatt alszik. Egy meg nem rettenő, vasegészségű, hallatlan étvágyú, anekdotafigurát festett meg ősének, — miután ő maga „gnóm“ volt; az egészségi állapotát még akkor is a mellénye alá rakott forró fazékfedővel kezelte, mikor

az Otthon-körben Weisz Dániellel, Gelléri Móriccal, Lukáts Gyulával, Giczeyvel, Mártonffyval és a többi régen elment partnerekkel kártyázott, amint az ellenpárti Ágai Adolf ki is rajzoltatta őt a Borsszem Jankóban: egy „tükröknek és képeknek“ való ládába, kártyával a kezében helyezvén őt, amikor az Otthon-Klub költözködött. Én mindig csak panaszkodni hallottam muladozó egészségéről, még akkor is, amikor a temesvári szép nők meghívták, hogy ünnepelhessék. Mit értek a Salamon király elefántcsont-tornyaiból való díszek, a polkázó női lábak és a csipkehabokon is átfehérlő női karok, ha már Juszuf, a költő nem szeretett semmit sem a világon, mint a kerevetet, ahol emlékkönyv-formájú könyvecskébe, ceruzával írta verseit vén csavargó Nagypjáról, akivel biztosan cserélt volna, bár az egykori öregnek faluról-falura kellett vándorolni verekedő természetete miatt. Mit ért a négy ász, ha kijött Weisz Dániel ellen (akit röviden zsidó sakternek nevezett, mert K. J. is antiszemita volt, mint annyi zsidó), ha semmi hasznát nem vehette a pénznek az étvágya megszerzéséhez, — holott az a vén zsidóbetyár, ahogyan Nagypját elgondolta: nem ijedt meg a legnagyobb tál sólettől sem, amellyel a jószívű regále-bérlőnek megkínálták!

... Én azt hiszem, hogy mindenki úgy van ezzel a dologgal, mint az öregedő Kiss József volt, hogy az élet alkonyodásán valamely férfiideált keres magának, amely ideál száz esztendeig élt, kilencven esztendőskorában újra megházasodott, nem futott el a kocsmából, ha ott verekedés keletkezett, egy malacot megevett ültőhelyében és füttyörészve nézett szemközt a téli viharok. Különösen tetszhetett Kiss Józsefnek az ilyen nagyapai óriással való atyafiság, mert a költő öregedvén: mindinkább kisebb lett, már csak akkora volt, mint azok a pirosnadrágos agyag-törpék, amelyeket a zugligeti ker-

tekben láthatunk. Halálsejtelmek látogatták az éjek óráiban, amely halálsejtelmek fölött csak addig szoktunk nevetni, amíg magunk is meg nem ismerkedünk egy komoly, elgondolkoztató szempárral, amely álmatlan éjféλι órában valahonnan messziről figyelmeztetőleg hivogatni látszik: meghalt apánk vagy nagyapánk szeme. Én most, az idő bizonyos távlatából úgy nézem, hogy az öreg lapszerkesztő élete vége felé azért állította be az illuzióiba olyan félelmetesen vállas, vörösszakállas, gyermekijesztgető vad zsidónak, a nagyapját, hogy lehessen kihez menekülnie a halálsejtelmek elől. És ez a száz év előtti pártfogó, ez a vén lóköttő valóban pártfogásába vette a herendi porcellán-alakhoz hasonlatos kis költőt és kiegyezett valahol kóborló útjaiban a Halállal, hogy időt adjon Pesten, a Népszínház uccában A Hét szerkesztőjének legszebb versei megírásához.

*

— Mondja K., maga a Tisza felé született; mennyi ideig élnek mostanában arrafelé az emberek? — kérdezte tőlem élete utolsó nyarán a nagybetegek fantasztikus reménykedésével az összeaszott poéta. (Akkoriban a jó doktor urak már nem tudtak egyebet kitalálni a haldokló költő részére, mint a levegőváltozást. Lévy doktor már tréfálkozó, vidító mosollyal nézte a beteget, ami talán a legrosszabb diagnózis ebben az életben.)

— A Tisza mentén, — feleltem. — Az én nagyapám kilencvenhárom esztendősen korában halt meg és mert a halálos ágyán polgári házasságot kötött, nem volt hajlandó eltemetni őt a plébánosunk.

A kis lapszerkesztő lelkendezett:

— Az én nagyapámat egy kocsmában a szolgáló miatt verték agyon százéves korában, éppen most akarom versbe írni ezt a legendát is. Jó vidék az a Tiszamente.

— Milyen bizalomgerjesztő, hogy ilyen nagyapáink voltak! Mennyi ideig kell nekünk még élnünk, hogy őket utólérhessük! — mondtam.

*

A doktor, aki végighallgatta a beszélgetésünket, földöntúli vidorsággal bölintott.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár



TARTALOM:

I. Ferenc József Európa legelső gavallérja	5
IV. vagy szerencsétlen Károly királyunk	16
Tisza István utazása a halál felé	28
Károlyi különös pályafutása	42
A Bolsi	53
Jókai barátja, a boldogtalan nRudolf királyfi	66
Kossuth fia	79
Hogyan járta a walesi herceg az élet iskolá- ját Pesten	92
A Pünkösdi Király, hontalan Milán ex-király Pesten	103
A Magyar Habsburg, egy régi udvarház utolsó gazdája	115
Esterházy, Rothschild és a többi aranyem- berek	127
Vidéki éjtszakák lovagja	140
Az utolsó negyvennyolcas honvéd: Fejérváry Géza, I. Ferenc József király barátja	153
Szemere Miklós, de genere Huba, a magá- nyos gavallér	168
A főszerkesztő	189
Mese a varrógépről	205



